

**“М.РЫСКУЛБЕКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ” ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ УНИВЕРСИТЕТИ**

**Б.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда
УДК: 658.5 (575.2) (04)

Д 08.24.707 диссертациялык кеңеши

Орозалиева Базира Мурсабековна

**ӨНӨР ЖАЙ КОРПОРАЦИЯЛАРЫНЫН МҮЛКҮН БАШКАРУУ
МЕХАНИЗМДЕРИ**

08.00.06 - улуттук жана аймактык экономика

АВТОРЕФЕРАТ

окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган диссертациялар
экономика илимдеринин кандидаты

Бишкек – 2025

Иш Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин "Экономика жана ишканалары башкаруу" кафедрасында аткарылган. И. Раззаков
Илимий жетекчиси Сарыбаев Айылчы Сарыбаевич
Экономика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү уюм:

Диссертациялык ишти коргоо 2025-жылдын 12-мартында саат 10.00 дө
“М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университети” Илимий-:
720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 58.
Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү шилтемеси:

Диссертациялык иш менен “М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университети” Илимий-изилдөө университетинин (Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 58) китепканасынан жана Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын электрондук порталынан төмөнкү шилтеме https://vak.kg/diss_sovety/d-08-24-707/ боюнча таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын таркатылды.

Д 08.24.707 диссертациялык
кеңештин окумуштуу
катчысы, э.и.к

Окенова А.О

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Бардык өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдүн экономикасын рыноктук жөнгө салуунун негизи корпоративдик менчикти натыйжалуу башкаруу болуп саналат. Менчик укугу, рыноктук мамилелердин маанилүү элементи болгондуктан, ар кандай каналдар аркылуу экономикага олуттуу таасир этет. Ал экономикалык саясатты калыптандыруу жана туруктуу экономикалык өсүш үчүн негиз берүү, рыноктун катышуучуларына таасир этүү үчүн түз жана кыйыр курал катары кызмат кылат [8].

Корпоративдик менчикти практикалык башкаруу чөйрөсүндөгү эң актуалдуу милдеттер деп бүгүнкү күндө кароого болот: корпоративдик менчиктин түзүмүн жана курамын тактоо, анын иштөө максаттарын, милдеттерин жана принциптерин формалдаштыруу, башкаруунун натыйжалуулугунун критерийлерин аныктоо, алар өз кезегинде конкреттүү экономикалык милдеттерди чечүүгө методикалык ыкмаларды издөөнү жана негиздөөнү талап кылат – корпоративдик менчиктин айрым объектилерин баалоо жана алардын структуралык өнүгүүсүнүн натыйжалуу багыттарын аныктоо.

Автордун көз карашына ылайык, Кыргыз Республикасында корпоративдик менчикти натыйжалуу башкаруу экономиканын ар кыл тармактарындагы ар түрдүү ыкмаларды камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Кагаз натыйжалуу башкаруунун жалпы негиздерин, ошондой эле юридикалык менчикти башкаруу үчүн аларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн талдоо талкууланат. Мындай мамиле экономиканын контекстинде корпоративдик менчикти башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн оптималдуу чечимдерди табууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор) жана билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына; 2018-2022-жылдар мезгилине Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясына; 2022-2026-жылдарга Кыргыз Республикасына инвестицияларды тартуу боюнча программага түздөн-түз байланыштуу.

Максаты жана изилдөө максаттары. Кыргыз Республикасынын рынок экономикасынын шарттарында корпоративдик менчиктин ар түрдүү объекттерин башкаруу механизминин методдорун теориялык негиздөөдөн жана өркүндөтүүдөн турат.

Диссертациялык иште жогорудагы максат төмөнкү маселелерди чечүүнү камтыйт:

- корпоративдик менчикти башкаруу теорияларын тактоо: корпоративдик менчик объектилерин башкарууда ата мекендик жана чет өлкөлүк тажрыйбаны системалаштыруу жана талдоо;
- рыноктук мезгилдин шарттарында корпоративдик менчик объектилеринин классификациясына талдоо жүргүзүү;
- юридикалык менчик объектилерин башкаруу натыйжалуулугун критерийлерин аныктоо, ошондой эле бул критерийлерге ылайык башкаруу ыкмалары;

- рынок экономикасынын шартында ишканалардын корпоративдик менчигин башкаруу механизмдеринин абалын талдоо;

- өнөр жай корпорацияларынын мүлкүн башкарууну жакшыртууга көп факторлуу корреляциялык-Регрессиялык талдоо жүргүзүү

- өнөр жай корпорацияларынын мүлкүн башкарууну болжолдоону ишке ашыруу, ошондой эле аны өркүндөтүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы төмөнкүчө:

- рынок экономикасынын шартында корпоративдик менчикти башкаруу теориясы такталды, ошондой эле "корпоративдик менчик" деген аныктаманын автордук чечмелениши толукталды;

- корпоративдик менчик объектилеринин колдонуудагы системасына талдоо жүргүзүлдү жана башкаруунун натыйжалуулугунун негизги критерийлери аныкталды;

- ишканалардын менчигин башкаруунун колдонуудагы методдорунун оң жана терс жактарын аныктоо жолу менен ишканалардын уставдык капиталдарындагы акциялардын пакеттерин жана үлүштөрүн башкаруунун методикасы иштелип чыкты;

- корпоративдик менчикти башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында башкаруунун өнөр жай корпорацияларын башкаруу механизмдери иштелип чыкты

- көп факторлуу-корреляциялык-регрессиялык анализди колдонуунун негизинде өнөр жай корпорацияларынын менчигин башкарууну жакшыртуу модели иштелип чыкты

- Арпа ОА жана Шоро Жак менчикти башкаруунун автордук божомолу берилди, ошондой эле ар түрдүү объекттердин бардык топтору үчүн корпоративдик менчикти башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу моделин комплекстүү колдонуу жолдору сунушталды.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Теориялык корутундулар жана өнөр жай корпорацияларынын менчигин башкарууну жакшыртуу боюнча практикалык сунуштар алардын экономикалык өнүгүүсүнүн зарыл индикатору болуп саналат. Активдерди башкаруунун иштелип чыккан механизмдери активдердин түзүмүн оптималдаштыруу, аларды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу жана операциялык тобокелдиктерди минималдаштыруу үчүн корпоративдик практикага киргизилиши мүмкүн. Сунушталган ыкмалар менчик укуктарын жайылтууга, иш-аракеттерди башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууга жана ишканалардын масштабдуу инвестициялык ишмердүүлүгүнө өбөлгө түзөт. Ошондой эле, изилдөөнүн натыйжалары экономикалык башкаруу стратегиясын иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн, кризистик башкаруу, ошондой эле мамлекеттик программалар.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси

Автор тарабынан алынган жыйынтыктар, теориялык тыянактар жана практикалык сунуштар өнөр жай корпорацияларынын мүлктөрүн башкаруу жаатындагы изилдөөлөр үчүн илимий негиз болуп саналат. Иштеп чыккан инвестицияларды башкаруу механизмдери мүлктү пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга, эмгектин өндүрүмдүүлүгүн өсүрүүгө жана өнөр жай тармагынын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Бул механизмдерди колдонуу

экономиканын тармактарын өнүктүрүүгө, түзүмдүк өзгөртүүлөргө жана өлкөлөрдүн туруктуу экономикалык өсүшүнө өбөлгө болот. Сунушталган ыкмаларды ишке ашыруу ата мекендик ишканалардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттырып, өнүккөн технологияларды киргизүүгө жана заманбап өнөр жай өндүрүшүн камсыздоого шарт түзөт.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси

Иштин практикалык мааниси – корпоративдик мүлктү башкаруунун методологиясын иштеп чыгууда, ал Кыргыз Республикасынын чарба чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана заманбап рыноктук шарттарга ылайыкташтырылган. Бул, интуицияга негизделген чечимдерден илимий негизделген стратегиялык жана тактикалык башкарууга өтүүгө мүмкүндүк берет. Иштеп чыккан сунуштар чарба субъектилерине оперативдик жана стратегиялык башкарууну өркүндөтүүгө жардам берип, алардын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жана кирешелүүлүгүн жогорулатат.

Коргоого чыгарылган диссертациянын негизги жоболору

1. Чет өлкөлүк жана ата мекендик изилдөөчүлөрдүн корпоративдик мүлктү башкаруу түшүнүктөрү такталып, "мүлктү башкаруу" түшүнүгүнүн автордук аныктамасы берилди.

2. Кыргыз Республикасынын рыноктук шарттарында чарба жүргүзүүчү субъектилердин ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында ар кандай корпоративдик мүлктү башкаруу маселелерине талдоо жүргүзүлдү.

3. Корпоративдик мүлк объектилерин классификациялоо критерийлерин тандоо жана негиздөө, ошондой эле башкаруу ыкмалары боюнча методикалар иштелип чыкты.

4. ААК «Арпа» өнөр жай корпорациясынын мисалында ар кандай түрдөгү корпоративдик мүлктү башкаруу механизмдери талданып, иштелип чыкты.

5. Корреляциялык-регрессиялык талдоо негизинде өнөр жай корпорацияларында мүлктү башкарууну жакшыртуунун модели сунушталды.

6. Өнөр жай корпорацияларында мүлктү башкаруунун деңгээлин автордук болжолдоо жүргүзүлүп, анын негизинде учурдагы абалды баалоо жана башкарууну өркүндөтүү боюнча практикалык сунуштар берилди.

Изденүүчүнүн жеке салымы

Автор изилдөөнүн объекттин изилдөөгө болгон ыкманы иштеп чыккан, мүлктү башкаруу боюнча көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзгөн жана өнөр жай корпорацияларында мүлктү башкаруунун деңгээлин алдын ала болжолдогон. Илимий жана практикалык материалдарды изилдөөнүн негизинде объекттерди башкаруунун өз ара байланышы аныкталып, мүлктү башкаруу боюнча механизмдер жана өнөр жай ишканаларында мүлктү башкаруунун жаңы ыкмаларын киргизүүгө багытталган практикалык сунуштар иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо

Диссертациялык изилдөөнүн негизги тыянактары жана жыйынтыктары эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда талкууланган:

- «Илимдин натыйжалары теорияда жана практикада» (Евразиялык илимий бирикме, 2019-жыл);

- «Евразиядагы жаңы миграция: интеграциялык процесстерге тийгизген таасири» (Кыргызстан, Бишкек шаары, КРСУ Б.Н. Ельцин атындагы университети, 2023-жылдын 18–21-майы);

- «Курулуштагы заманбап тенденциялар: көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн жолдору», Кыргыз Республикасынын көрүнүктүү мамлекеттик жана саясий ишмери Н. Исановдун 80 жылдык юбилейине арналган (Кыргызстан, Бишкек шаары, КГТУ И. Раззаков атындагы университети, 2023-жылдын 2-ноябры).

Диссертация жыйынтыктарынын жарыялануусунун толуктугу

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча автор тарабынан 7 илимий макала жарыяланган, анын ичинде – 2 макала Россия Федерациясынын РИНЦ базасында, ошондой эле 1 макала Scopus индексациялык системасына кирген журналда жарык көргөн.

Иштин түзүлүшү

Иш 221 беттен турган басма текст түрүндө сунушталган. Иштин түзүмүнө мазмуну, кириш сөз, үч бөлүм, жыйынтык жана колдонулган булактардын тизмеси кирет. Ошондой эле диссертацияда изилдөөнүн негизги жыйынтыктарын чагылдырган таблицалар жана сүрөттөр берилген.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Иштин **кириш** бөлүгүндө изилдөөнүн максаты жана милдеттери аныкталган, ошондой эле коргоого чыгарылган негизги жоболор формулировкаланган. Диссертациялык иштин актуалдуулугу негизделип, теманын илимий изилденген деңгээли, мамлекеттик программалар менен байланышы ачып көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн максаттары жана милдеттери так белгиленип, иштин илимий жаңылыгы, практикалык жана экономикалык мааниси баяндалган. Ошондой эле коргоого чыгарылган негизги жоболор, диссертанттын жеке салымы жана изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоонун деңгээли көрсөтүлгөн. Иштин түзүмү жана көлөмү баяндалып берилген.

Биринчи бөлүм — «Өнөр жай корпорацияларында мүлктү башкаруунун механизмдерин түзүүнүн теориялык негиздери» — корпорациялар иш алып барган экономикалык чөйрөнү талдоого арналган. Бул бөлүмдө корпоративдик мүлк башкаруунун объектиси катары каралып, башкаруу процессинде кездешкен негизги көйгөйлөр анализденет. Мындан тышкары, чет өлкөлөрдөгү корпоративдик мүлктү башкаруунун ыкмаларын изилдөөгө өзгөчө көңүл бурулган.

Мүлк – бул экономикалык мамилелердин негизин түзгөн түшүнүк болуп эсептелет жана дайыма эле өзүнүн табияты менен келип чыгышы боюнча илимпоздордун кызыгуусун жаратат. Мүлктүн маңызын жана анын келип чыгыш табиятын изилдөө максатында көптөгөн илимий эмгектер, концепциялар, мектептер жана теориялар иштелип чыккан. Мүлк түшүнүгүнө болгон көз караштардын эволюциясы **1.1-таблицада** көрсөтүлгөн.

Таблица 1.1 – Мүлктү күтүү боюнча көз караштарды системалаштыруу

Мүлктү изилдөө	Изилдөөчүлөр	Мүлктү изилдөөнүн айрым аспектилери
... байыркы убакта	Платон, Аристотель, Цицерон	Жеке менчик экономикалык эркиндикке ээ болгон жана байыркы саясаттан бөлүнгөн жеке адамдардын менчиги катары каралат, ошол эле учурда ал табигый белек эмес, бирок адамдар тарабынан өздөрүнүн өнүгүү процессинде түзүлгөн
... классикалык экономикалык теориянын алкагында	А. Смит, Д. Рикардо	Менчик-бул өндүрүш процессинин натыйжасы жана анын негизинде коомдук-экономикалык жашоодо "экономикалык адамдын" кызыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүн болгон пайдубал. Эң кол тийгис менчик укугу-бул эмгекке болгон укук
... марксисттик	К. Маркс,	Менчик коомдук өндүрүштүн ичинде жана анын жардамы

теориянын алкагында	Ф. Энгельс	менен эмгекти бөлүштүрүүдөн келип чыккан социалдык-экономикалык көрүнүш. Ажыратылган эмгек жеке менчиктин "универсалдуу маңызы" болуп саналат
... Кейнс багыты боюнча	Дж. М. Кейнс	Бул илимий багыттын алкагында менчик категориясы негизги болуп саналбайт. Бирок, азыркы мамлекет инвестициялык процесстин активдүү катышуучусу катары каралгандыктан, менчик (мамлекеттик) бизнес чөйрөсүнө мамлекеттин кийлигишүүсүнүн объективи аркылуу изилденет
... жаңы институттук теориянын көз карашынан	Р. Коуз, Т. Веблен, А. Алчиан, А. Оноре	"Менчик" термини колдонулат. Менчик ресурсту пайдалануу боюнча укуктардын үлүшү бар. Менчик укугунун эң толук аныктамасы а. Оноре тарабынан иштелип чыккан жана он бир элементти камтыган аныктама болуп эсептелет
Аныктоо чыгарманын автору	Орозалиева Б.М.	Корпоративдик менчик-бул үч негизги элементтен турган юридикалык жактан негизделген түшүнүк: ээлик кылуу (материалдык жана материалдык эмес активдерди контролдоо), пайдалануу (муктаждыктарды канааттандыруу үчүн пайда алуу максатында пайдалануу) жана тескөө (өткөрүп берүү же сатуу). Бул ресурстарды уюштуруу боюнча эркинин жеке проекциясын билдирет

Булак: материал боюнча автор тарабынан түзүлгөн [20; 69; 56, с.131-145]

Автордун аныктамалары:

Корпоративдик менчик — бул юридикалык негизделген түшүнүк болуп саналат жана үч негизги элементтен турат: ээлик кылуу (материалдык жана материалдык эмес активдерге көзөмөл жүргүзүү), пайдалануу (керектөөлөрдү канааттандыруу максатында киреше алуу үчүн пайдалануу) жана тескөө (берүү же сатуу). Ал ресурстарды уюштурууда жекече эркти ишке ашыруу проекциясын билдирет.

Менчик институту тарыхый мүнөзгө ээ. Анын өнүгүү процесси өзгөрүүлөргө дуушар болуп, менчик түшүнүгүнө болгон көз караштар да өзгөрүп, өркүндөп турат. Заманбап экономикалык теорияда «менчик» түшүнүгүн изилдөөнүн үч негизги багыты бөлүнүп көрсөтүлөт: марксисттик, неоклассикалык жана неоинституционалдык.

Неоклассикалык ыкмадан айырмаланып, неоинституционалисттер жеке менчикти туруксуз, тынымсыз өнүгүүчү система катары карашат. Коом өзүнүн ар кайсы өнүгүү этаптарында менчик укуктарын бөлүштүрүү жана камсыз кылуу маселесин ар кандай жолдор менен чечип келген.

Мындан тышкары, көптөгөн институционалдык экономика өкүлдөрү институт категориясын ар башкача аныкташкан. Биз бул ыкмаларды келтирип, талдоо жүргүзүүгө аракет кылабыз, анткени бул «институт» түшүнүгүнүн маңызын тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

Салттуу институционализмдин тарапкерлери адаттуулукка, туруктуулукка басым жасап, маданий нормаларды жана салттарды белгилеп көрсөтүшөт. Алардын пикиринде, институттар адамдардын иш-аракеттерин чектебестен, тескерисинче, аларды багыттайт. Индивиддердин өз ара аракеттенүүсүнөн жаралган институттар социалдык координацияны камсыз кылат. Неоинституционализм жана жаңы институционалдык экономикалык теория институттарды индивиддердин өз ара аракетинен келип чыккан экономикалык жүрүм-турум нормалары катары карашат. Алар институттарды негизинен укуктук жана бейформал нормалардан турган чектөөлөр катары кабыл алышат.

Ошентип, институционалдык ыкма менчикти бийлик укуктарынын жана адамдардын ортосундагы жүрүм-турум мамилелеринин жыйындысы катары аныктайт. Бул мамилелер мамлекет тарабынан, салттар жана үрп-адаттар аркылуу

санкцияланат жана жаратылыш байлыктарын пайдаланууну жөнгө салат. Приватизация экономикалык бийликти толук кандуу кайра бөлүштүрө алган жок, анткени мыйзам чыгаруу системасы приватизация процессинен кийин гана түзүлдү. Мындан тышкары, мыйзамдарда менчик институтунун так чектери көрсөтүлгөн эмес, болгону субъекттердин ыйгарым укуктары аныкталып, ошол мезгилдеги экономикалык саясаттын муктаждыктарына жооп берүүчү нормалар киргизилген. Ушундан улам, менчикти реформалоо процесси али аяктай электигин жана анын улантылышы зарыл экенин айтууга болот.

Корпоративдик менчикти башкаруу механизми төмөнкү элементтерди камтыйт: максаттар, милдеттер, принциптер, функциялар, башкаруу ыкмалары, колдонулган стимулдар жана санкциялар, корпоративдик менчикти башкаруу процессин жөнгө салуучу нормативдик-укуктук база. Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап айтканда, постсоветтик мейкиндикте иш алып барган корпоративдик түзүмдөр корпоративдик менчикти компетенттүү жана негизделген түрдө башкаруу алардын ийгиликтүү жана эффективдүү ишмердүүлүгүнүн ажырагыс шарты болуп калган өнүгүү баскычына жетти деп белгилөөгө болот.

Жогоруда айтылгандардын жыйынтыгында белгилеп кетүү керек, учурда Кыргыз Республикасынын корпоративдик түзүмдөрү корпоративдик менчикти натыйжалуу башкаруу алардын ийгиликтүү ишмердүүлүгү үчүн өтө маанилүү болгон өнүгүү этабына жетти. Ушуга байланыштуу, корпоративдик менчик объектилерин башкаруунун методологиясын кеңири кароо сунушталат.

Кыргыз Республикасында корпоративдик менчикти башкаруу – бул динамикалуу процесс болуп саналат жана туруктуу көңүл бурууну талап кылат. Тийиштүү мыйзамдарды жана жоболорду терең түшүнүү менен, алдын алуучу чараларды көрүү аркылуу компаниялар өз менчик укуктарын коргоп, укуктук жана операциялык тобокелдиктерди минималдаштырууга жетише алышат.

Кыргыз Республикасында корпоративдик менчикти башкаруу жаатындагы жөнгө салуучу чаралар туруктуу жана жагымдуу бизнес-чөйрөнү түзүүдө негизги ролду ойнойт. Учурдагы мыйзамдар жана нормативдик актылар менчик ээлеринин кызыкчылыктарын коргогон укуктук базаны камсыз кылат жана жооптуу, ачык-айкын бизнес-практиканы илгерилетүүнүн зарылдыгын баса белгилейт.

Кыргызстандын нормативдик актылары менчик укуктарын так аныктоого жана алардын корголушуна багытталган. Бул ички жана эл аралык инвесторлордун ишенимин бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Менчикти каттоо жана салык мыйзамдарын сактоо механизмдерин ишке ашыруу компанияларга өз активдерин натыйжалуу башкарууга жана укуктук тобокелдиктерди төмөндөтүүгө мүмкүндүк берет.

Диссертациянын экинчи бөлүмү «Кыргыз Республикасынын өнөр жай тармагындагы менчикти башкаруу механизмдерин талдоо» деп аталып, интегралдык натыйжалуулук түшүнүктөрүн жана анын негизги элементтерин карайт. Бул бөлүмдө корпоративдик менчикти башкаруу процесси талданып, автор тарабынан иштелип чыккан ыкмалар сунушталган. Анын ичинде корпорациянын туунду ишканаларын башкаруу, үлүштөрдү жана акциялар топтомун башкаруу, корпоративдик кыймылсыз мүлктү жана нематериалдык активдерди башкаруу камтылган.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын өнөр жай ишканаларынын корпоративдик менчиги саналат. Ал ар түрдүү объектилерди камтыйт жана натыйжалуу башкарууну талап кылат. Бул объектилерди тандоо

менчикти башкаруунун методологиясын иштеп чыгуу зарылдыгынан улам шартталган.

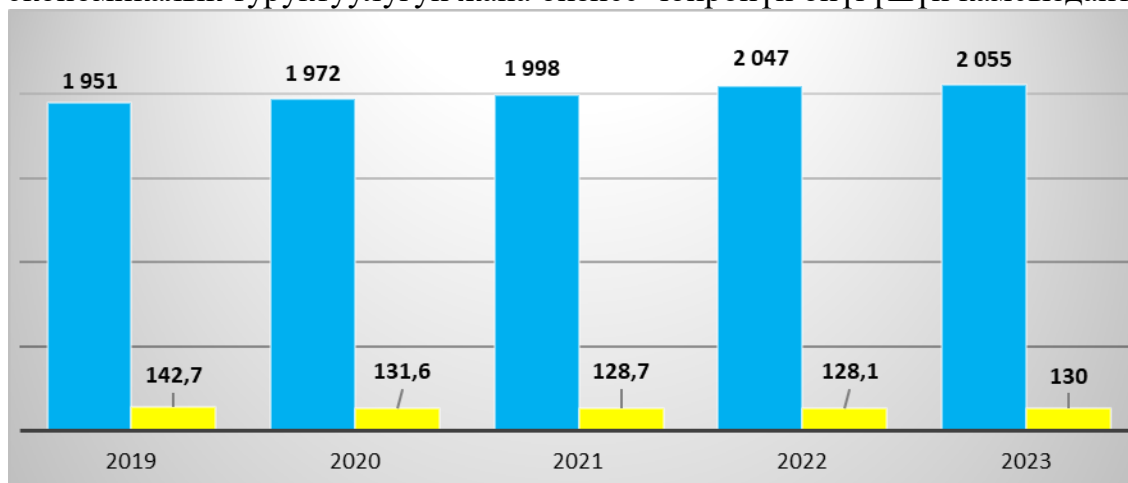
Изилдөөнүн предмети – белгиленген классификацияга ылайык корпоративдик менчикти башкаруу механизмдери болуп саналат.

Изилдөө ыкмалары. Диссертациялык иште жалпы илимий изилдөө ыкмалары колдонулган, алар: статистикалык, эконометрикалык, салыштырма, сандык, математикалык-экономикалык моделдөө жана салыштырма анализ. Бул ыкмалар маалыматтарды жалпылоого жана системалаштырууга, изилдөөнүн өзүнчө элементтерин аныктоого жана аларды өз ара салыштырууга мүмкүндүк берип, натыйжалуу корутундуларды чыгарууга өбөлгө түздү.

Изилдөөнүн материалдык базасы болуп Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматтары, Улуттук туруктуу өнүгүү стратегиясы, «Евразия экономикалык бирлиги сандарда» ж.б. маалымат булактары кызмат кылган.

Өнөр жай корпорацияларынын менчик башкаруусун изилдөөнүн методологиялык ыкмасы ар кандай принциптерди жана инструменттерди комплекстүү пайдаланууну камтыйт. Бул ыкмалар туруктуу өнүгүүгө жана активдердин наркын жогорулатууга багытталган. Анын ичинде менчикти укуктук коргоо, инвестицияларды экономикалык негиздөө, стратегиялык пландоо, уюштуруучулук натыйжалуулук, инновациялар жана социалдык стандарттарга ылайык келүү камтылган. Бул аспектилер өз ара байланышта болуп, ишкананын динамикалуу рынок шарттарында натыйжалуу иш алып барышына шарт түзөт.

Кыргыз Республикасынын өнөр жай сектору өлкөнүн экономикасынын негизин түзөт жана диверсификация менен атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү камсыз кылат. Ири жана орто өнөр жай корпорациялары бул процессте негизги ролду ойнойт. Алар товарлар менен кызматтарды өндүрүп гана тим болбостон, инновацияларды киргизип, жумуш орундарын түзүп жана инвестицияларды тартууда өзгөчө мааниге ээ. Мындан сырткары, ички жана эл аралык рыноктордо жеткирүү чынжырында маанилүү звено болуп саналат, бул болсо өлкөнүн экономикалык туруктуулугун жана бизнес-чөйрөнүн өнүгүшүн камсыздайт.

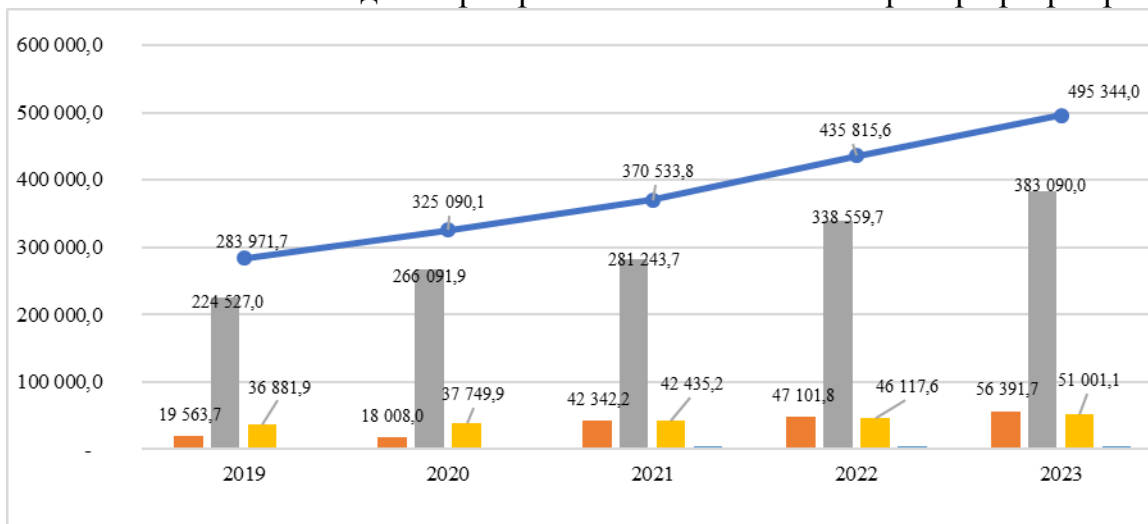
Булак: автор тарабынан түзүлгөн <http://www.stat.kg>

2.1-сүрөт – Өнөр жай ишканаларынын саны (бирдик менен).

2.1-сүрөттө берилген маалыматтарга ылайык, өнөр жай ишканаларынын жана өндүрүш аянтчаларынын саны 2019-жылы 1 951ден 2023-жылы 2 055ке чейин көбөйгөн, бул 5,33% өсүштү түзөт. Бул Кыргыз Республикасынын өнөр жай инфраструктурасынын туруктуу өсүп жаткандыгын көрсөтөт.

Жыл сайынкы өсүш динамикасы салыштырмалуу туруктуу болгон. Айрыкча, 2021-жылдан 2022-жылга чейинки мезгилде олуттуу өсүш байкалган – ишканалардын саны 1 998ден 2 047ге чейин көбөйүп, бул 49 компанияга же 2,45% өсүшкө барабар.

Эң жогорку өсүш 2021–2022-жылдар аралыгында катталган (+2,45%). Ал эми 2022–2023-жылдары өсүш темпи бир топ жайлап, болгону 0,39% түзгөн. Бул өнөр жай ишканалары өз мүмкүнчүлүктөрүнүн чегине жетип калганын же экономикалык белгисиздик өсүштү жайлатып жатканын көрсөтүшү мүмкүн.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн <http://www.stat.kg>

2.2-сүрөт – Өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн көлөмү экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча (млн. сом менен)

2.2-сүрөттө берилген маалыматтарга ылайык, 2019–2023-жылдар аралыгында өнөр жайдын ар түрдүү секторлорунда өндүрүш көлөмдөрүнүн өсүү динамикасы көрсөтүлгөн. Жалпысынан алганда, бул мезгил ичинде өнөр жай продукциясын чыгаруунун жалпы көлөмү 74,4% га көбөйгөн. Бирок, ар бир сектордун көрсөткүчтөрүндө айырмачылыктар бар.

Өнөр жай продукциясынын жалпы көлөмү 2019-жылы 283 971,7 млн сомдон 2023-жылы 495 344,0 млн сомго чейин көбөйгөн. Бул 74,4% өсүштү түзөт.

Эң жогорку өсүш 2021–2022-жылдар аралыгында катталган (+17,6%). Бул өсүш COVID-19 пандемиясынан кийин экономиканын калыбына келиши же өнөр жай тармагына инвестициялардын көбөйүшү менен түшүндүрүлүшү мүмкүн.

Темпи бир аз жайлаганына карабастан, өсүш туруктуу бойдон калууда.

Таблица 2.1 - Аймак боюнча өнөр жай продукциясынын көлөмү (млн. сом)

Годы	КР	По областям							Города	
		Баткенская область	Джалал-Абадская область	Иссык-Кульская область	Нарынская область	Ошская область	Таласская область	Чуйская область	г. Бишкек	г. Ош
2019	283 971,7	2 975,3	28 711,4	62 280,2	2 870,5	10 385,6	1 578,3	128 102,5	42 292,0	4 775,9
2020	325 090,1	3 110,9	28 306,0	78 831,2	3 206,6	9 457,8	1 899,9	155 656,3	40 053,9	4 567,5

2021	370 533,8	4349,4	36 609,2	74 737,6	3 293,6	13 516,8	15 128,8	167 981,4	48 978,7	5 938,3
2022	435 815,6	4741,7	45 724,3	87 613,5	4 322,8	14 596,5	22 789,9	192 441,8	57 148,9	6 436,2
2023	495 344,0	6428,9	51 861,7	81 350,6	4 965,0	17 317,6	26 240,3	222 615,1	77 162,4	7 402,4
2023/2019 % (темп прироста)	74,43	116,08	80,63	30,62	72,97	66,75	1562,53	73,78	82,45	54,99

Булак: автор тарабынан түзүлгөн <http://www.stat.kg>

Өнөр жай өндүрүшүнүн региондор боюнча анализи (2019-2023-жылдар)

2019-2023-жылдар аралыгындагы өнөр жай өндүрүшүнүн региондор боюнча маалыматтары Кыргызстандагы өнөр жай өндүрүшүнүн ар түрдүү аймактарда өнүгүүсүндө чоң айырмачылыктарды көрсөтөт. Айрым региондордо өнүгүүнүн өтө жогорку темпи байкалса, башкаларында ал салыштырмалуу орто деңгээлде сакталууда.

2019-жылы жалпы өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү 283 971,7 млн сомду түзгөн. 2023-жылы 495 344,0 млн сом (+74,4% өсүш) түздү (2019 жылга салыштырганда).

Жалпы өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү 2019-жылы 283,97 млрд сомдон 2023-жылы 495,34 млрд сомго чейин көбөйүп, бул 74,4% өсүштү көрсөтөт.

Таблица 2.2 - Өнөр жай өндүрүшүнүн структурасы менчик формалары боюнча, %

Өнөр жай, анын ичинде менчик формасы боюнча:			все го	мам лекет тик	муниципал дык	жекече
2019	Удельный вес	ишканалардын жалпы санында	100	2,5	5	92,5
		өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмүндө	100	0,8	1	98,2
		кызматкерлердин жалпы санында	100	3	6,1	90,9
2020	Удельный вес	ишканалардын жалпы санында	100	2,4	4,9	92,7
		өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмүндө	100	0,7	1	98,3
		кызматкерлердин жалпы санында	100	2,9	6	91,1
2021	Удельный вес	ишканалардын жалпы санында	100	2,2	6,7	91
		өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмүндө	100	0,8	0,9	98,3
		кызматкерлердин жалпы санында	100	3,4	7,5	89,1
2022	Удельный вес	ишканалардын жалпы санында	100	2,2	7,6	90,2
		өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмүндө	100	0,6	0,8	98,6
		кызматкерлердин жалпы санында	100	3,3	7,7	89
2023	Удельный вес	ишканалардын жалпы санында	100	2,3	8,8	88,8
		өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмүндө	100	1,2	0,9	97,9
		кызматкерлердин жалпы санында	100	3,8	7,4	88,7
2023/2019% (өсүү темпи) ишканалардын жалпы санында				-8	76	-4
2023/2019% (өсүү темпи) өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмүндө				50	-10	-0,31
2023/2019% (өсүү темпи) кызматкерлердин жалпы санында				26,7	21,3	-2,4

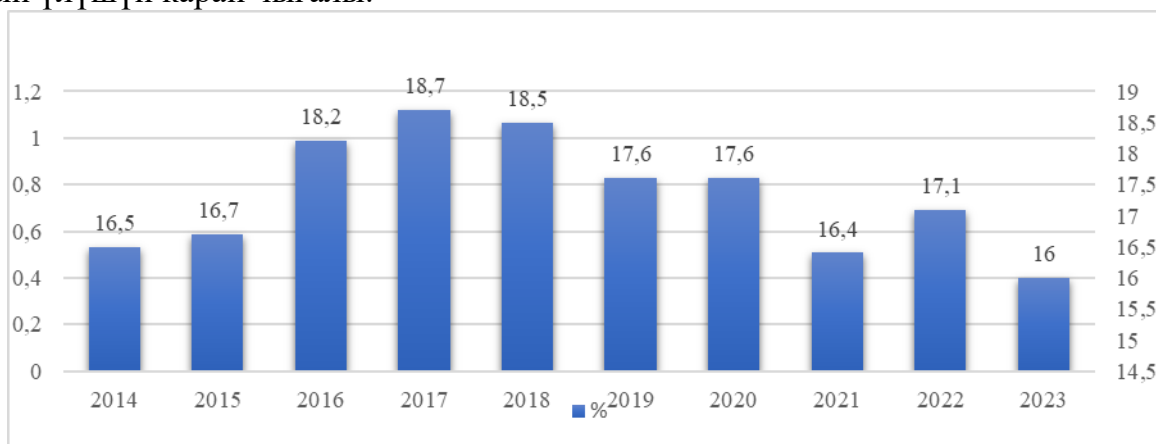
Булак: автор тарабынан түзүлгөн <http://www.stat.kg>

Таблицада Кыргыз Республикасындагы өнөр жай өндүрүшүнүн структурасы көрсөтүлгөн, анда ишканалардын түрлөрү (мамлекеттик, муниципалдык, жеке) жана алардын жалпы ишканалардын саны, өндүрүш көлөмү жана эмгек күчүнүн саны боюнча үлүштөрү камтылган. Анализди үч негизги категорияга бөлүүгө болот: Ишканалардын саны, өндүрүш көлөмү жана эмгек күчү.

Мамлекеттик ишканалардын үлүшү 2019-жылдан 2023-жылга чейин 2,5%дан 2,3%га төмөндөгөн, яғни болжол менен 8% га кыскарган. Муниципалдык компаниялардын үлүшү бир аз көтөрүлүп, 2019-жылы 5%дан 2023-жылы 8,8%га жеткен, яғни 76% га өскөн. Жеке компаниялардын үлүшү дээрлик туруктуу болуп, 90% чамасында, бирок бир аз төмөндөп, 92,5%дан 88,8%га чейин азайган. Жеке өнөр жай жалпы өндүрүш көлөмүндө дагы үстөмдүк кылып, жеке ишканалардын туруктуу жогорку үлүшү менен көрсөткөн. Мамлекеттик жана муниципалдык ишканалардын жалпы өндүрүштө бөлүштүрмөсү өтө төмөн бойдон калууда.

Кийинки кезекте бул көрсөткүчтөрдүн өзгөрүү тенденцияларын карап көрөлү. Мамлекеттик ишканалардын жалпы өндүрүштөгү үлүшү 2019-жылдан 2023-жылга чейин 0,8%дан 1,2%га чейин көбөйүп, 50%га өскөн. Муниципалдык ишканалардын үлүшү 2019-жылы 1%дан 2023-жылы 0,9%га чейин азайып, 10% га кичирейген. Жеке компаниялардын жалпы өндүрүштөгү үлүшү 97%дан ашып, 2023-жылы 98,6%га жеткен, бул 0,31% га көбөйгөн. Жеке ишканаларда эмгек күчүнүн үлүшү көбөйүүдө, ал эми мамлекеттик жана муниципалдык ишканалардын эмгек күчүнүн үлүшү өтө аз.

Кийинки кезекте жалпы ички кошумча наркка (ЖИП) салыштырмалуу өнөр жайдын үлүшүн карап чыгалы.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн <http://www.stat.kg>

Рисунок 2.3 - Өнөр жайдын жалпы кошумча баадагы үлүшү (ЖИПге карата пайыз менен)

2.3-сүрөттө көрсөтүлгөн маалыматтар 2014-2023-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасындагы өнөр жайдын валдык кошумча баадагы (ЖИП) үлүшүн көрсөтөт. Пайыздык катышма өлкөнүн экономикалык продуктусунун канча бөлүгү өнөр жай ишмердиги тарабынан түзүлгөнүн көрсөтөт. Ушул үлүштү мезгил-мезгили менен анализдөө өнөр жайдын Кыргыз экономикасындагы өнүгүшүн жана маанисин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

2023-жылы үлүш бир аз төмөндөп, 16% га жетти. Бул, эмнегедир, туруктуу өнөр жай өндүрүүсүнө карабастан, экономикадагы башка секторлордун мааниси күчөп, жалпы ЖИПде өнөр жайдын салыштырмалуу үлүшүнүн төмөндөп жатканы тууралуу билдириши мүмкүн.

Андан ары биз ЕАЭБ өлкөлөрүндө экономикалык ишмердүүлүк түрлөрү боюнча өнөр жай продукциясынын көлөмүн карап чыгабыз.

2.3-таблица – ЕАЭБдеги «Иштетүүчү өнөр жай» (%)

	2020	2021	2022	2023	2024
ЕАЭС	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Армения	0,4	0,3	0,4	0,5	0,5
Беларусь	5,9	5,9	5,5	5,9	5,6
Казахстан	4,5	4,3	4,3	5,0	5,1
Кыргызстан	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5
Россия	88,7	89,1	89,5	88,1	88,3

Булак: <http://www.stat.kg> маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү

ЕАЭБдеги иштетүүчү өнөр жайда алиге чейин Россия жетекчи орунду ээлеп, жалпы өндүрүш көлөмүнүн дээрлик 90% түзөт. Беларус жана Казакстандын үлүшү салыштырмалуу туруктуу бойдон калууда, бирок Казакстан бир аз өсүү динамикасын көрсөтүүдө. Армения менен Кыргызстан аймактагы жалпы өнүгүүгө анча таасир этпегени менен, акыркы жылдары аз да болсо жакшыртууларды көрсөтүштү. Берилген маалыматтар ЕАЭБдеги өнөр жайдын түзүмү акыркы жылдары дээрлик өзгөрүүсүз калганын, ал эми мүчө мамлекеттердин ортосунда айырмачылыктар анча чоң эместигин тастыктайт.

Эми Кыргыз Республикасынын ААК «Арпа» ишканасынын мисалында өнөр жай корпорацияларында мүлктү башкаруу процессине токтолобуз. ААК «Арпа» ишканасын талдоого киришүүдөн мурун, Кыргызстандын сыра жана алкогольсуз суусундуктар рыногун карап чыгабыз. Акыркы отуз жыл ичинде бул тармак олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Өндүрүш көлөмү да, товарлардын түрдүүлүгү да кыйла өстү. Бүгүнкү күндө алкогольсуз суусундуктар рыногунда 50дөн ашуун ишкана иштеп жатат.

Эми ААК «Арпа» ишканасынын негизги ишмердүүлүк көрсөткүчтөрүн башка корпорациялар, атап айтканда, ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» менен салыштырып көрөбүз.

Таблица 2.4. - ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» ишканаларынын 2014-2023-жылдардагы пайдасынын динамикасы

на	Көрсөткүчлөр	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
ААК «Арпа»	Пайданын динамикасы	67 713 342	11 600 067	76 394 389	96 495 592	46 108 862	60 814 386	7 677 277	26 899 676	68 123 048	72 560 000
	Пайданын өзгөрүү %	–	-82,85	+558,46	+26,29	- 52,16	+31,98	-87,34	+250,15	+153,42	+6,51
ЖАК «Шоро»	Пайданын динамикасы	50 213 450	45 820 340	62 348 900	70 520 340	62 840 350	68 923 400	41 298 760	55 342 300	72 348 560	78 912 340
	Пайданын өзгөрүү %	-8,75	+36,02	+13,09	-10,91	+9,67	-40,08	+34,00	+30,75	+9,07	-8,75
ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс»	Пайданын динамикасы	128 765 400	114 980 340	139 487 600	154 320 450	148 976 500	162 340 780	118 974 560	135 765 420	174 982 300	182 340 500
	Пайданын өзгөрүү %	- 10,70	+21,29	+10,64	-3,46	+8,98	-26,71	+14,10	+28,89	+4,20	- 10,70

Булак: автор тарабынан түзүлдү

Төмөндө көрсөтүлгөн таблицада ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынын 2014-2023-жылдардагы пайдасынын динамикасы чагылдырылган. Үч компаниянын кирешесинин өнүгүүсүнө жүргүзүлгөн анализ 2014-жылдан 2023-жылга чейинки мезгилде пайданын олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгонун көрсөтөт. Кээ бир жылдары кирешедө олуттуу өсүш байкалса, кээ бир жылдары тескерисинче - кескин төмөндөөлөр орун алган.

Узак мөөнөттүү перспективада, маалыматтар көрсөткөндөй, ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» эң туруктуу өнүгүүгө ээ болсо, ААК «Арпа» жогорку тобокелдикке дуушар, бирок чоң кирешелерди алып келүү мүмкүнчүлүгүнө да ээ. Ал эми ЖАК «Шоро» орточо абалды ээлеп, кирешелеринде салыштырмалуу туруктуулукка жетишкен.

Таблица 2.5 – 2014-2023-жылдардагы ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынын активдеринин жана менчик капиталынын рентабелдүүлүгүнүн динамикасы

Предпр иятия	Көрсөткүчтүн аталышы	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ААК «Арпа»	Активдердин рентабелдүүлүк	0,10	0,02	0,11	0,13	0,05	0,07	0,01	0,03	0,07	0,08
	Менчик капиталдын рентабелдүүлүк	0,14	0,02	0,14	0,15	0,07	0,09	0,01	0,04	0,09	0,10
ЖАК «Шоро»	Активдердин рентабелдүүлүк	0,12	0,10	0,13	0,14	0,11	0,12	0,07	0,09	0,12	0,13
	Менчик капиталдын рентабелдүүлүк	0,16	0,12	0,18	0,19	0,15	0,16	0,09	0,11	0,15	0,17
ЖАК «Кока- Кола Бишкек Боттлер с»	Активдердин рентабелдүүлүк	0,18	0,16	0,20	0,21	0,19	0,20	0,14	0,16	0,21	0,22
	Менчик капиталдын рентабелдүүлүк	0,22	0,19	0,24	0,26	0,23	0,25	0,17	0,20	0,26	0,28

Булак: автор тарабынан түзүлдү

Тейлүү анализ үчүн 2014-2023-жылдардагы «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынын рентабелдүүлүк коэффициенттеринин динамикасын карап чыктык. Биз эң маанилүү эки коэффициентти карайбыз: активдердин рентабелдүүлүк коэффициенти (ROA) жана менчик капиталдын рентабелдүүлүк коэффициенти (ROE). Активдердин (ROA) жана менчик капиталдын (ROE) рентабелдүүлүгү – бул компаниянын натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчү. Бардык берилген маалыматтар үч компаниянын рентабелдүүлүгүнүн өнүгүшүндө көрүнүктүү айырмачылыктарды көрсөтөт. Эгерде ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» эң туруктуу көрсөткүчтөрдү көрсөтсө, анда ААК «Арпа» жана ЖАК «Шоро» компанияларынын көрсөткүчтөрү көбүрөөк өзгөрмөлүү.

Андан кийин салыштыруу жана жыйынтыктарды карап көрөлү.

- **Эң туруктуу компания:** ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» туруктуу жогорку рентабелдүүлүк жана төмөнкү волатильдүүлүк менен.

- **Орто туруктуулук:** ЖАК «Шоро», ал колебанияларды көрсөтүүдө, бирок жалпысынан туруктуу көрсөткүчтөргө ээ.

- **Эң жогорку туруксуздук:** ААК «Арпа», пайдасы катуу төмөндөгөн жана жогорулаган. Компаниялардын келечектеги пайдасы экономикалык шарттарга, рыноктун динамикасына жана ички стратегияларга байланыштуу болот. ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» эң туруктуу тандоо болуп көрүнөт, ал эми ААК «Арпа» финансылык туруктуулукту жогорулатуу үчүн дароо чаралар кабыл алышы керек. **Салыштыруу жана жыйынтыктар:**

Эми, биз ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынын акция капиталынын түзүмүн толук карап чыктык. Биз компаниянын башкаруусундагы акциялардын үлүштөрүн, акция пакеттери жана кыймылсыз мүлктү башкарууну талдайбыз. Бул аспектилер компаниянын стратегиялык багыты жана финансылык туруктуулугу үчүн өтө маанилүү ролду ойнойт, анткени алар чечим кабыл алуу жана узак мөөнөттүү баалуулуктарды түзүү үчүн негиз түзөт.

Уюктун капиталынын баалуулуктарын баалоо үчүн төмөнкү көрсөткүчтөрдүн балансын карап чыкканбыз (таблица 2.3).

Таблица 2.6 – ААК «Арпа» капиталынын түзүмүнүн динамикасы

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чыгарылган акция капиталы	16,04%	16,27%	14,15%	12,45%	12,08%	11,22%	11,38%	11,03%	10,18%	9,80%
Бөлүнбөгөн киреше	83,96%	83,73%	85,85%	87,55%	87,92%	88,78%	88,62%	88,97%	89,82%	90,20%
Жалпы капитал, компаниянын ээлерине тиешелүү.	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Булак: "Арпа" ААКнын маалыматы боюнча автор тарабынан түзүлгөн

Капиталдык структурада бөлүнбөгөн пайда 2014-жылдан 2023-жылга чейин 498,3 миллион сомдон 815,6 миллион сомго чейин өстү, бул анализделген мезгилдин ичинде болжол менен 63,7% га жогорулады. Ал эми чыгарылган акционердик капиталдын бөлүгү 79,9 миллион сомдон өзгөрбөй калды. Бөлүнбөгөн пайда 2014-жылдагы 418,4 миллион сомдон 2023-жылы 735,7 миллион сомго чейин айтарлык өстү. Ал эми уставдык капиталдын үлүшү 2014-жылдан 2023-жылга чейин 16,04%-дан 9,80%-га чейин төмөндөгөн. Бул компаниянын иши үчүн жагымсыз фактор болуп саналат, анткени уставдык капитал компаниянын каржылык абалы кыйынчылыкка учраган учурда колдонулушу мүмкүн. Бөлүнбөгөн пайда пропорционалдуу түрдө 2014-жылы 83,96%-дан 2023-жылы 90,20%-га чейин өскөн. Бул компаниянын кирешелерин сактоо стратегиясын жана өз капиталынын бекемдигин арттыруу үчүн багытталганын билдирет.

Компаниянын капиталынын көрсөткүчтөрүн баалоо үчүн ЖАК «Шоро» балансынын төмөнкү көрсөткүчтөрү талданган (Таблица 2.19).

Таблица 2.7. – ЖАК «Шоро» капиталынын структурасынын динамикасы, %.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чыгарылган акция капиталы	16,84%	16,53%	15,85%	14,91%	14,53%	14,05%	13,84%	13,60%	13,18%	12,78%

Бөлүнбөгөн киреше	83,16 %	83,47 %	84,15 %	85,09%	85,47%	85,95%	86,16%	86,40%	86,82%	87,22%
Жалпы капитал, компаниянын ээлерине тиешелүү.	100 %	100 %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Булак: "Шоро" ААКнын маалыматы боюнча автор тарабынан түзүлгөн

ЖАК «Шоро» акционердик капиталы 85 000 000 сомду түзүп, бул мезгил ичинде өзгөрбөй калгандыгын көрсөтөт. Бул компаниянын өз капиталынын деңгээлин өзгөртпөгөндүгүн жана капиталды көбөйтпөө же азайтуу боюнча аракеттер жасалбаганын билдирет. Кирешенин өсүшү ошондой эле бизнес кеңейүүсү же рентабельдүүлүктүн жогорулашынын көрсөткүчү болушу мүмкүн. Бул компаниянын өз капиталынын бекем базасын түзгөнүн, негизинен бөлүнбөгөн пайда эсебинен капиталдын өсүшү болгонун билдирет, жаңы акцияларды чыгарууга кайрылган эмес. Бөлүнбөгөн пайданын үлүшү 83,16% дан 87,22% га чейин жогорулаган, бул компаниянын пайдасын сактап, андан ары өсүүнү каржылоого жана тобокелдикти азайтууга багытталган консервативдик саясатын көрсөтөт.

ЖАК «Шоро» капиталынын структурасы өзүнүн капиталынын негизин бекемдөөнүн туруктуу жакшырганын көрсөтүп, бул ишенимдүү жана консервативдик каржылык саясатты билдирет. Компания сырттан каржылоо булактарын колдонуу менен эмес, өз пайдасын сактап, кайра инвестициялоо боюнча саясатты улантууда. Бул стратегия узак мөөнөттүү финансылык туруктуулукту жана көз карандысыздыкты камсыздоого алып келиши мүмкүн.

Компаниянын капиталынын көрсөткүчтөрүн баалоо үчүн ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» балансынын төмөнкү көрсөткүчтөрү талданган (Таблица 2.20).

Таблица 2.8 – ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» капиталынын структурасынын динамикасы, %.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чыгарылган акция капиталы	16.67 %	16.00 %	15.09 %	13.79%	13.33%	12.70%	12.31%	11.76%	11.11%	10.67%
Бөлүнбөгөн киреше	83.33 %	84.00 %	84.91 %	86.21%	86.67%	87.30%	87.69%	88.24%	88.89%	89.33%
Жалпы капитал, компаниянын ээлерине тиешелүү.	100 %	100 %	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Компаниянын жалпы капиталы дагы туруктуу өсүп жатат. Бул өсүш бизнестин оң өнүгүүсүн жана компаниянын каржылык көз карандысыздыгынын өсүшүн көрсөтөт.

Выпущенный акционерный капиталдын жалпы капиталдагы үлүшү жыл сайын төмөндөп, 2014-жылы 16,67% дан 2023-жылы 10,67% га чейин азайган. Бул көрсөткүч акыркы жылдары компаниянын көбүрөөк пайдасын сактап, капиталды бекемдегенин билдирет. Бөлүнбөгөн пайданын үлүшү да ушул мезгилде жалпы капиталда 83,33% дан 89,33% га чейин өскөн, бул компаниянын пайдасын көп бөлүп, кайра инвестициялоону каржылоого багытталган стратегиясын көрсөтөт.

ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» капиталынын структурасы ачык жана консервативдик каржылык саясатты көрсөтүп, өзүнүн капиталынын негизин

бекемдөөгө багытталган. Компания жаңы акцияларды чыгаруу аркылуу өз капиталын көбөйтпөстөн, пайдасын сактап, кайра инвестициялоо стратегиясын колдонду. Бул стратегия каржылык туруктуулукту жана узак мөөнөттүү пландоону камсыз кылып, компаниянын каржылык көз карандысыздыгын бекемдейт.

Акыркы жылдардагы талдоо ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынын капиталды башкаруу жана акциялардын башкаруу тажрыйбалары өзгөрүүлөргө дуушар болгонун көрсөтөт. Айрым жылдары оң жыйынтыктар байкалган, бирок компаниялардын ресурстарын натыйжасыз колдонуу жана капиталдын кирешелүүлүгүндө түшүүлөр болгон. Муну менен бирге, капиталды башкаруунун жана активдерди башкаруунун структурасында маселелер чыккан. Бул жерде оптималдаштыруу үчүн мүмкүнчүлүктөр бар экени көрсөтүлдү.

Келечектеги туруктуу корпоративдик өнүгүүнү камсыздоо үчүн корпоративдик ресурстарды натыйжалуу башкаруу үчүн так критерийлерди аныктоо маанилүү болуп саналат. Андыктан кийинки бөлүмдө корпоративдик менчикти башкаруу, акцияларды жана капиталдык структураны жакшыртууга багытталган стратегиялар каралат.

Үчүнчү бөлүмдө «Корпоративдик менчикти натыйжалуу башкарууну жакшыртуу жолдору» деген темада Кыргыз Республикасынын азык-түлүк өнөр жай комплексинин башкаруу цикли көрсөтүлүп, бул маселелерде башкаруу натыйжасыздыгынын жана каржылык рычагдын мүмкүнчүлүктөрүн толук колдонбоо себептери талданган.

Мындан тышкары, ишканалардын башкаруу активдеринин натыйжалуулугун жана каржылык өнүгүү үчүн стратегиясын жетиштирүүдө колдонулуучу жаңы методдор жана стратегиялар ар тараптуу талданып, колдонууга сунушталган.

Азык-түлүк өнөр жайы корпорациясынын каржылык абалы туура чечимдер аркылуу жогорку деңгээлде каржылоо булагын тартуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен жакшыртылышы мүмкүн.

Каржылык ресурстарды тартууну башкаруу, пассивдердин структурасын оптималдаштырууга негизделиши керек, анын негизинде азык-түлүк өнөр жай корпорацияларынын каржылык стратегиясы иштелип чыгышы мүмкүн.

Диссертациянын негизги жоболорун жана сунуштарын практикалык ишке ашыруу, анын ичинде ишти аткаруу учурунда башталган аракеттер, автордун пикири боюнча, отечество азык-түлүк өнөр жай корпорацияларынын каржылык ресурстарын түзүү процессине олуттуу оң таасирин тийгизип, төмөнкүлөрдү камсыздайт: • Азык-түлүк өнөр жай корпорациясынын каржылык абалын учурдагы шарттарда стабилдештирүү; • Экономикалык чөйрөнүн атаандаштык мүнөзүн күчөтүү; каржы-инвестициялык ишмердүүлүктү активдештирүү; • Кыргыз Республикасындагы азык-түлүк секторунун инвестициялык абалын жакшыртуу; • Азык-түлүк өнөр жайындагы керектүү структуралык өзгөрүүлөр; • Отечество азык-түлүк өнөр жай корпорацияларынын социалдык жана экономикалык базасын бекемдөө.

Рынок мамилелеринин өнүгүүсү менен байланыштуу, ишканалардын ишмердүүлүгүн каржылоонун булагын талдоо боюнча атайын изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн зарылдыгы күч алып жатат, ошондой эле корпорациянын менчигин башкаруу же өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрдү натыйжалуу пайдалануу менен

байланыштуу. Ар кандай аналитикалык эсептөөлөрдө мезо балансты, кирешени, каржылык стратегияны колдонуу боюнча муктаждык өсүүдө.

Математикалык жана программалык жабдуулар менен эсептөө техникаларын колдонуу, алардын колдонуунун чөйрөсүн кеңейтүү диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын практикалык колдонуунун материалдык негиздери болуп саналат.

Жеке мисал катары ААК «Арпа» акционердик финансы корпорациясын колдонуу. Корпоративдик акциялар пакетин жана юридикалык жактардын үлүштөрүн башкаруу методдору каралып, ошондой эле корпоративдик кыймылсыз мүлктү башкаруу процесси практикалык мисал боюнча талданып жатат. Натыйжалуу башкаруу укуктук жана экономикалык нормаларга ылайык болууну талап кылат. Корпоративдик активдерди башкаруу инвентаризация, анализ, пландоо жана ишке ашыруу процесстери аркылуу жүргүзүлөт.

Коммерциялык кыймылсыз мүлктү башкаруу бир нече максаттарга, тапшырмаларга жана натыйжалуулук критерийлерине жетишүүгө багытталат. Негизги максаттардын бири — илимий-техникалык прогреске ыңгайлуу шарттарды түзүү. Бул универсалдуу технологияларды иштеп чыгуу жана киргизүү аркылуу ишке ашырылат, алар коммерциялык чөйрөгө адаптацияланып, бардык компания мүчөлөрүнө стратегиялык артыкчылыктарды алып келе алат.

Коммерциялык кыймылсыз мүлктү башкаруу бир нече максаттарга, тапшырмаларга жана натыйжалуулук критерийлерине жетишүүгө багытталат. Негизги максаттардын бири — илимий-техникалык прогреске ыңгайлуу шарттарды түзүү. Бул универсалдуу технологияларды иштеп чыгуу жана киргизүү аркылуу ишке ашырылат, алар коммерциялык чөйрөгө адаптацияланып, бардык компания мүчөлөрүнө стратегиялык артыкчылыктарды алып келе алат.

Корпоративдик менчикти натыйжалуу башкаруу компаниянын ишмердүүлүгүн жакшыртуунун жана узак мөөнөттүү стратегиялык максаттарына жетүүнүн негизги фактору болуп саналат. ААК «Арпа» алкогольдик жана алкогольсуз ичимдиктерди өндүрүүчү компаниясынын менчигин башкаруу боюнча жүргүзүлгөн талдоо, бул процессти белгилүү критерийлер аркылуу сүрөттөөсүнө мүмкүндүк берет.

1. Финансылык натыйжалуулук: Мыйзамдуу рентабельдүүлүк активдеринин кеминде 10% болушу керек. Максаттуу инвестициялар аркылуу өсүшү жакшы болот.

2. Операциялык чыгымдарды башкаруу: Эмгек чыгымдары жалпы активдердин баасынын 2% дан төмөн болушу жана рентабельдүүлүк көрсөткүчү 2ден кем болбошу керек.

3. Туруктуулук: Энергетикалык натыйжалуулукка жасалган инвестициялардын амортизация мөөнөтү 5 жылдан ашпашы керек.

4. Өндүрүш мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу: Өндүрүш кубаттуулугунун 90% же андан жогору жүктөлүшүнө жетишүү керек, бул болсо туруктуу чыгымдарды азайтууга жардам берет.

5. Узак мөөнөттүү пландоо: Жыл сайын модернизация жана техникалык тейлөө үчүн чыгымдар машиналар жана имараттардын баланстик баасынын 2-5% болушу керек.

Жүргүзүлгөн талдоо ААК «Арпа» ишканасынын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн модернизация, процесстерди оптимизациялоо жана чыгымдарды натыйжалуу башкаруу маанилүү экендигин көрсөттү. Каржылык ресурстарды башкаруунун натыйжалуулугун камсыздоо үчүн жыл сайын активдерди башкаруу

талдоосу жүргүзүлүшү керек. Бул системаларды ишке киргизүү жалпы корпоративдик активдерди башкарууну жакшыртууга жардам берет.

Ар бир активдин өзгөчөлүгүн эске алуу маанилүү. Мисалы, ААК «Арпа» компаниясынын мүлкүн мисал катары алып, активдерди башкаруу системаларына ылайыкташтыруу компаниянын башкаруу структурасын оптимизациялап, активдердин баасын көбөйтүүгө жардам берет. Бул ресурс борборун натыйжалуу бөлүштүрүүгө жана компаниянын атаандаштык позициясын күчөтүүгө шарт түзөт.

Корпоративдик менчикти башкаруу ААК «Арпа» мисалында көптөгөн тапшырмаларды камтыйт: колдонууну баалоо, тейлөө жана коргоо, ошондой эле узак мөөнөттүү пландоо. Стратегиялык жана системдүү көз караш активдердин баасын максималдаштырып, компаниянын атаандаштыкка жарамдуулугун камсыз кылууга жардам берет.

Андан ары, ААК «Арпа» компаниясынын менчигин башкаруунун өзгөрүүлөрүн көрсөткөн көрсөткүчтөрдү аныктоо үчүн, көп факторлуу моделди түзүүдө корреляциялык жана регрессиялык талдоонун негизинде 5 фактор тандалган. Мындан ары, белгилүү экономикалык көрсөткүчтөрдү жана алардын маанисин таблицада берүү керек.

Таблица 3.1. – Жыйынтыктык маалыматтар ААК «Арпа» көрсөткүчтөрү (млн.сом)

Жыл	Таза активдер (млн.сом.)	Нарыктык баа (млн.сом.)	Айланым (млн.сом.)	Ликвиддүүлүк үк (млн.сом.)	Төлөөмдү үлүк (%)	Рентаб елдүүлүк үк (%)
	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	y
2014	150	300	120	1,5	60	12
2015	160	310	125	1,6	62	13
2016	165	315	130	1,4	63	12,5
2017	170	320	135	1,3	65	13,5
2018	180	340	140	1,8	68	14
2019	190	360	145	1,9	70	15
2020	200	380	150	2	72	15,5
2021	210	400	155	2,1	75	16
2022	220	420	160	2,2	78	16,5
2023	230	440	165	2,3	80	17

Автор тарабынан түзүлгөн

2014 жылдан 2023-жылга чейин ААК «Арпа» дайыма жакшыртылып келди. Өсүү темптери компаниянын финансылык көрсөткүчтөрүн гана жакшыртпастан, ошондой эле узак мөөнөттүү туруктуулукту жана кирешелүүлүктү камсыздаганын көрсөтөт.

Таблица 3.2 - Экономикалык факторлордун корреляциялык матрицасы.

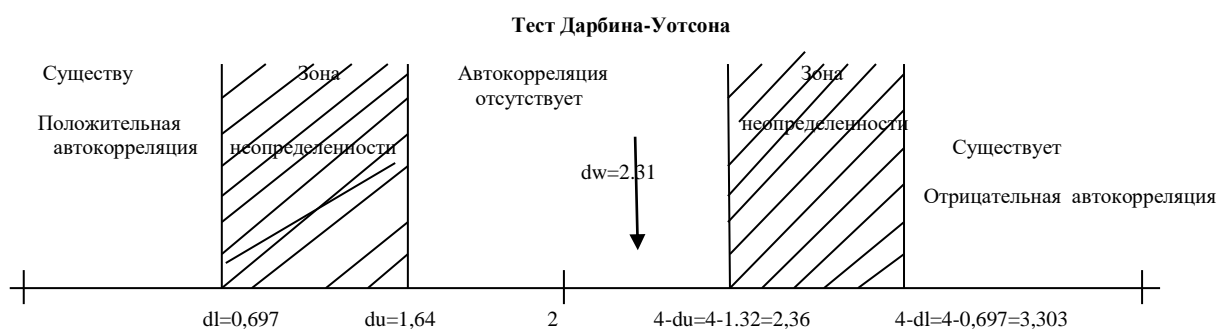
	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	y
X1	1					
X2	0,995344	1				
X3	0,995511	0,983075	1			
X4	0,925626	0,942029	0,902039	1		
X5	0,998489	0,993926	0,995382	0,927361	1	
y	0,988663	0,981238	0,986744	0,931944	0,988456	1

Автору тарабынан түзүлгөн

Корреляциялык матрицаны талдоо көрсөткөндөй, бардык факторлор натыйжалуу көрсөткүч менен тыгызыраак байланышта, анткени $|r(X, y)| \geq 0.6$, факторлор моделде калат.

Эми эң кеңири колдонулган ыкмага кайрылып, Дарбин-Уотсон критерийи боюнча автокорреляцияны аныктайлы..

$$dw = \frac{\sum (e_i - e_{i-1})^2}{\sum e_i^2} = \frac{1,518}{0,6567} = 2,31$$

Автор тарабынан түзүлгөн

Эгерде $2 \leq dw = 2,31 < (4 - du = 2,36)$, анда нөлдүк гипотеза кабыл алынып, калдыкта автокорреляция жок экендигин билдирет. Дарбин-Уотсон критерийи боюнча автокорреляцияны колдонуп, биз таза активдер (x_1) жана ликвиддүүлүк (x_2) факторлору рентабелдүүлүккө түз таасир этерин текшердик, анткени биздин Дарбин-Уотсон статистикабыз белгилүү бир аймакка туура келет, $2 \leq dw < (4 - du)$, бул линейдик функция чыныгы өз ара байланышты чагылдырганын көрсөтөт. Таза активдер жана ликвиддүүлүк рентабелдүүлүктү жакшыртууга жана ошону менен ААК «Арпа» корпорациясында өз абалын жакшыртууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк берет.

Кыргыз Республикасынын корпоративдик менчигин башкаруунун өнөр жай ишканаларына салыштырмалуу талдоо ("Шоро" ЖАК жана "Арпа" ААК мисалында)

Многофакторлык моделди курууда ЖАК «Шоро»нын рентабелдүүлүгүн болжолдоодо төмөнкү факторлорду моделге киргизсе болот:

Таблица 3.2. - Корреляциялык матрицаны эсептөө.

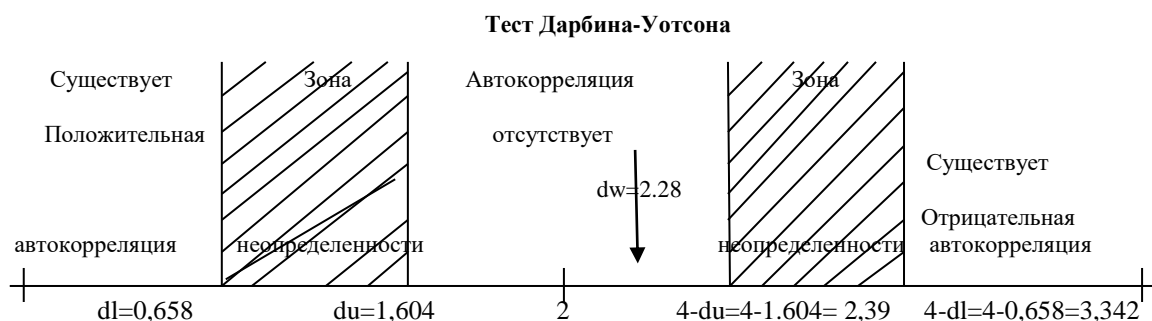
	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	y
X_1	1						
X_2	0,996602	1					
X_3	0,999097	0,998514	1				
X_4	0,998712	0,998306	0,999741	1			
X_5	-0,96779	-0,95499	-0,96553	-0,96589	1		
X_6	0,991337	0,983648	0,990616	0,990291	-0,9892	1	
y	0,98403	0,977283	0,984574	0,984078	-0,99044	0,996831	1

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Эгерде казылган малдын(сүрмө, сүрмө) корреляциялык коэффициенти 0,6 болсо, анда төртүнчү фактор менен жыйынтыктуу белгинин ортосундагы байланыш тыгыз, Эгер аз болсо, анда бул фактор четтетилет. Ага ылайык, биз 0,7 ден аз болгон корреляция коэффициенттерин жазабыз.

Дарбин-Уотсон критерийи боюнча автокорреляцияны аныктоонун эң кеңири таралган ыкмасын колдонолу.

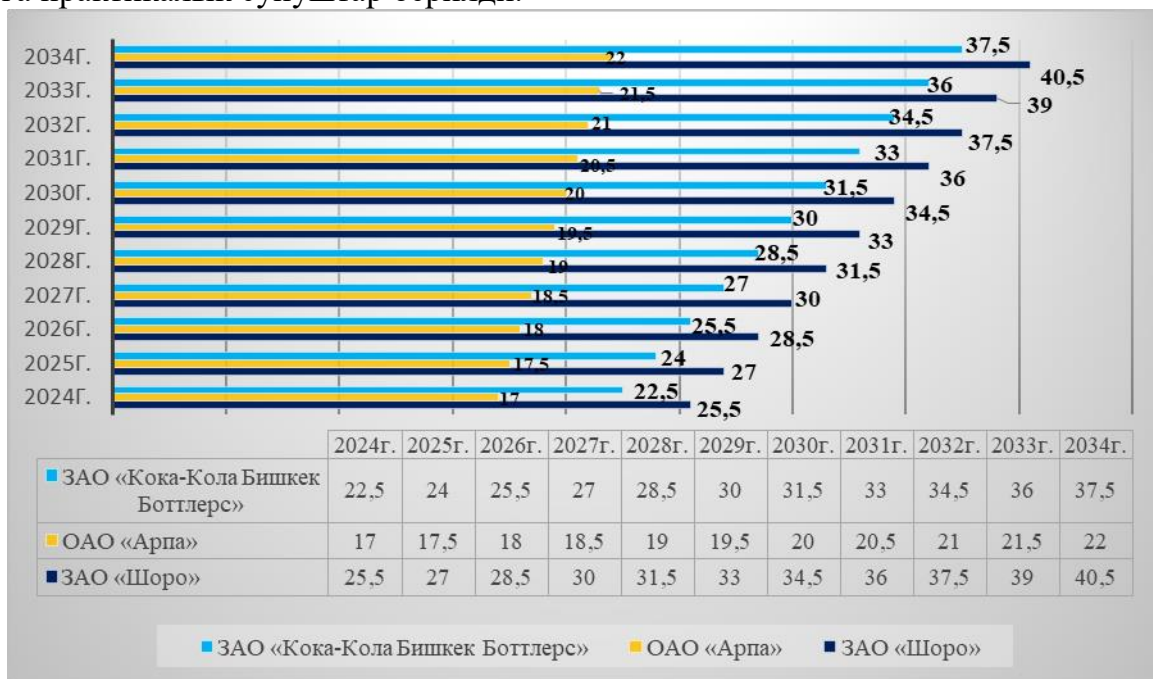
$$dw = \frac{\sum (e_i - e_{i-1})^2}{\sum e_i^2} = \frac{3,726}{1,632} = 2,28$$

Эгерде $2 \leq dw = 2,28 < (4 - du = 2,39)$ болсо, нөлдүк гипотеза кабыл алынат жана калдыктарда автокорреляция жок деп эсептелет. Дарбин-Уотсон критерийи боюнча автокорреляцияны текшерүү аркылуу биз тандап алган x_1 -фактору – сатуу көлөмү, x_2 -фактору – ликвиддүүлүк, ЖАК «Шоро» компаниясынын рентабелдүүлүгүнө так таасир этээрин аныктадык. Анткени биздин Дарбин-Уотсон статистикасы $2 \leq dw < (4 - du)$ зонасына кирет, бул болсо түз сызыктуу функция чыныгы өз ара байланышты чагылдырат дегенди билдирет.

Ошондой эле, ААК «Арпа» менен ЖАК «Шоро» компанияларынын салыштырма анализи жүргүзүлдү. ЖАК «Шоро» ылдамыраак өсүүдө, рентабелдүүлүгү жогору, бирок көбүрөөк тобокелдиктерди өзүнө алууда. Ал эми ААК «Арпа» каржылык жактан туруктуураак, активдери көп, бирок өсүү темпи жайыраак.

Жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн негизинде рентабелдүүлүк боюнча прогноз жасалып, өнөр жай корпорацияларынын менчигин башкаруу механизмдерин иштеп чыгууга практикалык сунуштар берилди.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

3.3-сүрөт – ЖАК «Шоро», ААК «Арпа» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынын 2024–2034-жылдарга болжолдонгон рентабелдүүлүгү.

Божомол боюнча корутунду: Үч компаниянын салыштырма анализи алардын рентабелдүүлүк өсүшүндө ачык айырмачылыктар бар экенин көрсөтөт. ЖАК «Шоро» эң жогорку рентабелдүүлүккө ээ болуп, бүт прогноздук мезгил аралыгында ААК «Арпа» менен ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компанияларынан озуп чыгат. ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» ЖАК «Шоро» компаниясынан артта калганына карабастан, рентабелдүүлүктүн өсүшүндө окшош динамиканы көрсөтүүдө. Ал эми ААК «Арпа» рентабелдүүлүктүн эң аз өсүшүнө ээ, бул компанияда чыгымдардын эффективдүүлүгүндө же рыноктогу позициясында олуттуу маселелер болушу мүмкүн экенин билдирет.

Божомолдорго ылайык, ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» рентабелдүүлүктүн оң динамикасын көрсөтүп жатса, ААК «Арпа» – орточо өсүштү көрсөтүүдө. Рентабелдүүлүктүн эң жогорку өсүшү ЖАК «Шоро» компаниясында байкалууда, бул ийгиликтүү бизнес-стратегиянын жана рынокто күчтүү позициясынын далили болуп саналат. Ал эми ААК «Арпа» компаниясына рентабелдүүлүктү жогорулатуу жана башка атаандаштарга салыштырмалуу атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн сактап калуу үчүн кошумча чараларды кабыл алуу зарылчылыгы болушу мүмкүн.

3.3-таблица – ЖАК «Шоро» жана ААК «Арпа» компанияларынын күчтүү жактары боюнча жалпы корутунду.

◆ ЖАК «Шоро» компаниясынын күчтүү жактары:	◆ ААК «Арпа» компаниясынын күчтүү жактары:	◆ «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компаниясынын күчтүү жактары (ЖАК «Шоро» менен салыштырганда):
✓Жогорку рентабелдүүлүк жана рыноктук баага көз карандылык	✓Туруктуу каржылык абал жана таза активдердин оң таасири	✓Жогорку рентабелдүүлүк жана рыноктук баага көз карандылык
✓Брендди кеңейтүү жана стратегия аркылуу өсүү	✓Ишенимдүү, бирок жай рентабелдүүлүк өсүшү	✓Брендди кеңейтүү жана стратегия аркылуу өсүү
✓Узак мөөнөттүү рентабелдүүлүктүн жогору болжолу	✓Төлөм жөндөмдүүлүгүн жана ликвиддүүлүктү жакшы көзөмөлдөө	✓Продукцияны диверсификациялоо жана рынокто туруктуу абал
Эки компанияга берилген сунуштар:		
ЖАК «Шоро» ликвиддүүлүк стратегиясын оптималдаштырып, кыска мөөнөттүү тобокелдиктерди азайтышы керек.	ААК «Арпа» брендди жана рынокту баалоо стратегиясын күчөтүп, узак мөөнөттүү өсүштү тездетүүгө аракет кылышы зарыл.	ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» ликвиддүүлүк стратегиясын оптималдаштырып, кыска мөөнөттүү тобокелдиктерди минималдаштыруусу жана рыноктук абал өзгөргөн учурда каржылык ийкемдүүлүктү жогорулатышы керек.
Үч компанияга тең капитал түзүмүн оптималдаштыруу пайдалуу болот, бул компаниялардын кеңейүүсүн жана туруктуулугун камсыз кылууга жардам берет..		

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Алынган жыйынтыктар инвестициялык чечимдерди кабыл алуу жана стратегиялык пландаштыруу үчүн негиз катары кызмат кыла алат. Бирок бул божомолдорго тышкы факторлордун, мисалы, рентабелдүүлүктүн өзгөрүшүнүн таасири тийеби же жокпу азырынча так эмес.

ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» рынокто үстөмдүк кылган абалды ээлеп турат, эң жогорку рыноктук баа жана кирешеге ээ. Бул артыкчылыктарды мындан ары кеңейтүү жана рыноктук үлүштү коргоо үчүн пайдаланса болот. Өсүүнүн потенциалдуу багыттары катары продукция портфелин кеңейтүү жана эл аралык экспансияны кароого болот.

ЖАК «Шоро» ыкчам кеңейүүгө жана рыноктогу позициясын бекемдөөгө көңүл бурушу зарыл. Нишалык рынокторду аныктоо жана брендди кеңейтүү компанияга рынокто узак мөөнөттүү позициясын бекемдөөгө жардам берет.

ААК «Арпа» атаандаштар менен күрөшүү жолдорун карап чыгуусу керек. Рынокту сегментациялоо жана дифференциацияланган сунуштар позицияны бекемдөөгө жардам берет.

Корутундулар: ЖАК «Шоро» инновацияларга жана ыкчам кеңейүүгө көңүл бурушу керек, өсүп жаткан рыноктук мүмкүнчүлүктөрдү колдонуу үчүн. ААК «Арпа» чыгымдардын түзүмүн оптималдаштыруу жана капиталык базасын бекемдөө аркылуу утушка ээ боло алат. ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» рынокту диверсификациялоо жана узак мөөнөттүү өсүү стратегияларына көңүл бурууну улантуу менен рыноктогу лидерлигин сактап, кеңейте алат.

Жогоруда айтылган стратегиялык ыкмалар 2024–2034-жылдар аралыгында компаниялардын каржылык көрсөткүчтөрүн жана рыноктогу позициясын жакшыртууга өбөлгө түзөт.

ААК «Арпа» үчүн стратегиялык сунуштар
3.4-таблица. – ААК «Арпа» компаниясынын мүлкүн башкаруунун механизмдери жана ыкмалары.

Механизмдер	Корреляциянын жыйынтыктары:	Кыймылсыз мүлктү башкаруу боюнча ыкмалар:
Таза активдерге инвестициялоо	Таза активдер менен имараттардын рыноктук наркынын ортосунда күчтүү оң корреляция бар	Жогорку сапаттагы кыймылсыз мүлк объектилерине узак мөөнөттүү инвестициялар
Стратегиялык пайдалануу аркылуу сатууларды көбөйтүү	Сатуулар менен рентабелдүүлүктүн ортосунда орточо оң корреляция бар	Колдонулбай жаткан кыймылсыз мүлктү ижарага берүү, кошумча киреше булактарын алуу үчүн стратегиялык пайдалануу
Ликвиддүүлүк менен рентабелдүүлүктү оптималдаштыруу	Ликвиддүүлүк менен рентабелдүүлүктүн ортосунда алсыз же орточо терс корреляция бар	Техникалык тейлөөгө жана эксплуатациялык чыгымдарды азайтууга багытталган стратегиялык инвестициялар
Төлөө жөндөмдүүлүгү аркылуу тобокелдиктерди башкаруу	Төлөө жөндөмдүүлүк менен рентабелдүүлүктүн ортосунда күчтүү оң корреляция бар	Карыздарды кыскартуу, камсыздандыруу боюнча сунуштар жана техникалык кароолорду жүргүзүү
Узак мөөнөттүү баалуулукту сактоо үчүн алдын алуу тейлөө иш-чаралары	Таза активдер жана сатуулар рентабелдүүлүктүн күчтүү предикторлору болуп саналат	Алдын алуу тейлөө иш-чаралары жана үзгүлтүксүз модернизация

Рентабелдүүлүктү оптималдаштыруу үчүн туруктуу өнүгүү	Пайдалуулук (рентабелдүүлүк) рыноктук нарк менен төлөө жөндөмдүүлүгүнө көз каранды	Энергия чыгымдарын азайтуу үчүн туруктуу технологияларды колдонуу
Каржылык анализ жана инвестициялык чечимдерди кабыл алуу	Таза активдер жана сатуулар рентабелдүүлүккө олуттуу таасирин тийгизет	Рыноктук анализдин негизинде кирешелүү долбоорлор үчүн капиталга артыкчылык берүү

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Корреляциялык жана регрессиялык анализдер ААК «Арпа» компаниясында менчикти башкаруу механизмдерин ишке ашыруу үчүн негиз боло турган баалуу маалыматтарды берет. Маанилүү механизмдерге стратегиялык инвестициялар, мүлктү пайдалануу жана аны ижарага берүү аркылуу кирешени көбөйтүү, ошондой эле тобокелдиктерди натыйжалуу башкаруу жана техникалык тейлөө стратегиялары кирет. Туруктуу практикалар, алдын алуу тейлөө иш-чаралары жана имараттар менен курулуштардын узак мөөнөттүү баалуулугуна инвестициялар компаниянын кыймылсыз мүлкүнүн кирешелүүлүгүн жана рыноктук наркын максималдаштырууда жана узак мөөнөттүү ийгилигин камсыз кылууда чечүүчү мааниге ээ.

КОРТУНДУ

Жыйынтык бөлүмүндө жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде алынган негизги корутундулар берилет.

1. Кыргызстандын рыноктук экономика шарттарында өнөр жай ишканаларынын активдерин натыйжалуу башкаруу эң маанилүү милдеттердин бири болуп саналат. Бул активдерди башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу өлкөнүн улуттук экономикасынын инвестициялык жагымдуулугун арттырууга олуттуу салым кошо алат. Ошондой эле өнөр жай ишканаларында менчикти башкаруунун натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу Кыргызстандын экономикасы үчүн негизги тапшырмалардын бири болуп саналат.

Айрыкча Кыргызстандын экономикасы борборлоштурулган пландоодон рыноктук түзүмгө өтүп жаткан шартта, менчикти башкаруунун жана бизнес башкаруунун негизги теориялары чечүүчү мааниге ээ.

«Өнөр жай ишканаларында менчикти башкаруу механизмдери» темасында Кыргыз Республикасынын өнөр жай ишканаларынын учурдагы абалы терең изилденип, айрыкча ААК «Арпа» акционердик коому мисалында кеңири талдоо жүргүзүлгөн.

Салыштыруу үчүн ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» өнөр жай корпорациялары да каралды. Ишканаларды башкаруунун жана менчикти ээлөөнүн ар кандай аспектилери, айрыкча менчикти башкаруунун практикасы жана натыйжалуулугу анализденди.

Менчикти башкаруунун натыйжалуу иштеген системасынын маанилүүлүгү белгиленип, ал корпоративдик ресурстарды оптималдаштыруу жана ачык-айкындуулукту камсыз кылуу үчүн зарыл экени баса белгиленди.

2. ААК «Арпа» ишканасынын менчик түзүмү анализденип, анын башкарууга тийгизген таасири боюнча кеңири обзор берилди. Анализ ар кандай элементтерди камтып, акциялардын бөлүштүрүлүшүн жана негизги акционерлердин ролун карайт. Айрыкча бул түзүмдүн ишмердик жана стратегиялык башкарууга болгон таасири белгиленип, эффективдүү башкаруу жана акционердик наркты

максималдаштыруу үчүн ачык жана так структуранын маанилүүлүгү баса белгиленет.

ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» ишканаларынын уставдык капиталындагы үлүштөрдү, акциялардын пакетин жана корпоративдик кыймылсыз мүлктү башкаруу практикасы да талдоого алынган. ААК «Арпа», ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» ишканаларынын корпоративдик башкаруусун жана менчик түзүмүн изилдөө, Кыргыз Республикасынын өнөр жай ишканаларында менчикти башкаруу практикасын өркүндөтүү боюнча маанилүү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берет.

Айрыкча, компаниянын акциялар пакети жана корпоративдик кыймылсыз мүлк сыяктуу активдерин так жана натыйжалуу башкаруу акционердик наркты жогорулатууда негизги ролду ойной тургандыгы белгиленет. Бул тыянактар Кыргызстандын өнөр жайында корпоративдик акцияларды жана кыймылсыз мүлктү башкаруунун заманбап ыкмаларын киргизүүнүн актуалдуулугун көрсөтөт. Бул чаралар тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана узак мөөнөттүү рентабелдүүлүгүн камсыз кылууга өбөлгө болот.

ААК «Арпа» ишканасынын менчик түзүмүнүн жана корпоративдик ресурстарды стратегиялык пайдалануунун анализи, ишенимдүү жана ачык-айкын корпоративдик башкаруу эффективдүү менеджменттин негизи экенин айгинеледи. Бул жерде негизги акционерлердин ролу капитал түзүмүндө гана эмес, компаниянын стратегиялык багытын аныктоодо жана оперативдик максаттарын ишке ашырууда да чечүүчү мааниге ээ.

Изилдөө көрсөткөндөй, Кыргызстандын көптөгөн ишканаларында менчикти жана корпоративдик башкарууну оптималдаштыруунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү, себеби учурдагы практикада айкынсыздык жана натыйжасыздык орун алган. ААК «Арпа» мисалында көрсөтүлгөндөй, компаниянын акцияларынын бөлүштүрүлүшү жана кыймылсыз мүлктү башкаруу маселелеринде так жана ачык структуранын зарылдыгы белгиленди.

Салыштыруу жана жыйынтыктар:

- **Эң мыкты компания:** ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» – эң туруктуу жана жогорку рентабелдүүлүккө ээ.

- **Орточо туруктуулук:** ЖАК «Шоро» – кризис жылдарына карабастан, оң тенденцияны көрсөтөт.

- **Эң жогорку өзгөрмөлүүлүк:** ААК «Арпа» – компанияны башкаруудагы же рыноктук шарттардагы айкынсыздыктарга байланыштуу чоң термелүүлөр байкалат.

Рентабелдүүлүктүн динамикасы көрсөткөндөй, рынокто күчтүү позицияга ээ жана чыгымдарды натыйжалуу башкарган компаниялар туруктуу киреше алышат. Мындан ары ААК «Арпа» жана ЖАК «Шоро» каржылык туруктуулукту жогорулатуу боюнча стратегияларды иштеп чыгуусу зарыл, ал эми ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» өзүнүн ишенимдүү стратегиясын уланта алат.

Операциялык эмес активдерди, айрыкча кыймылсыз мүлктү натыйжалуу пайдалануу жана компаниянын акцияларын башкарууда инновациялык ыкмаларды ишке киргизүү – Кыргыз Республикасынын өнөр жай ишканаларынын эффективдүүлүгүн жогорулатууда маанилүү кадам болуп саналат.

3. Диссертациянын үчүнчү бөлүмүндө Кыргыз Республикасынын өнөр жай ишканаларында корпоративдик менчикти башкаруунун эффективдүүлүгүн

жогорулатууга байланыштуу ар кандай ыкмалар каралган. Бул бөлүмдө корпоративдик активдерди башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча негизги концепциялар жана ыкмалар берилген. Корпоративдик активдерди эффективдүү башкаруу үчүн зарыл болгон негизги критерийлер каралган. Башкы көңүл мыйзамдарга ылайык иш алып баруу жана менчикти башкаруунун жогорку ачык-айкындуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылган принциптерди ишке ашырууга бурулган.

Управление механизмдеринин эффективдүүлүгү менчикти башкаруунун бардык аспектилерин, инвентаризация жана баалоодон баштап стратегияларды ишке ашыруу жана көзөмөлгө алууга чейин камтыган жапырт цикл түрүндө көрсөтүлгөн. Айрыкча, атаандаштык артыкчылыктарын түзүүдө жана акционердик наркты максималдаштырууда чоң роль ойногон материалдык эмес активдердин мааниси баса белгиленген.

Управление стратегияларынын эффективдүүлүгү эсептелген. Корпоративдик активдерди башкаруунун ар кандай ыкмаларынын эффективдүүлүгүн баалоо үчүн ар кандай экономикалык көрсөткүчтөр колдонулган. Бул эсептөөлөр финансы көрсөткүчтөрүнө жана менчик түзүмүнүн кирешелүүлүк жана өсүшкө тийгизген таасирин талдоого негизделген. ААК «Арпа» компаниясына капитал түзүмүн оптималдаштырууга, айрыкча карызды азайтып, өз капиталынын көлөмүн көбөйтүүгө басым жасоо сунушталат. Капиталдык базаны бекемдөө узак мөөнөттүү төлөөгө мүмкүнчүлүк жана компаниянын ийкемдүүлүгүн жогорулатат.

ЖАК «Шоро» жана ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компаниялары жогорку рентабелдүүлүккө ээ, бул алардын бизнес моделдеринин натыйжалуулугун көрсөтөт. Бул компаниялар чыгымдардын структурасын оптималдаштырып жана процесс боюнча эффективдүүлүктү жогорулатып, рентабелдүүлүктү дагы көбөйтүүнү улантышы керек. ААК «Арпа» компаниясынын рентабелдүүлүгү бир топ төмөн, бул анын натыйжасыздыгын көрсөтөт. Өндүрүстүк чыгымдарды терең анализдөө, баа түзүү жана маржаны жогорулатуу рентабелдүүлүктү жогорулатууга жардам берет. Операциялык эффективдүүлүктү оптималдаштырууга көбүрөөк көңүл буруу да пайдалуу болот.

4. Экономикалык-математикалык модельдерди колдонуу аркылуу бизнес башкаруунун тенденцияларын жана башкаруу стратегияларын оптимизациялоо үчүн болжолдоолор жүргүзүлгөн. Заманабап экономикалык жана финансылык моделдөө ыкмалары корпоративдик активдерди башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатууга жана узак мөөнөттүү стратегиялык пландаштырууну камсыз кылууга кантип жардам бере турганы каралган. Бул модельдер башкаруучу чечимдердин корпорациянын баалуулугуна жана кирешелүүлүгүнө тийгизген таасирин алдын ала болжолдогон симуляциялык моделдөө жүргүзүүгө негиз болуп кызмат кылат.

Корпоративдик менчикти башкарууну жакшыртуу боюнча системалуу жакындашуу сунушталган. Теоретикалык концепциялар менен бирге корпоративдик активдерди башкаруунун эффективдүүлүгүн жогорулатууга жардам берген практикалык ыкмалары да сунушталды. Айрыкча, Кыргызстандагы корпоративдик сектордун көйгөйлөрүнө оптималдуу чечимдерди табууда укуктук, экономикалык жана математикалык модельдерди айкалыштырган интердисциплинардык жакындашуу маанилүү экендиги баса белгиленген.

ЖАК «Шоро» компаниясы өсүп жаткан рыноктук мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу үчүн инновациялар жана ылдам кеңейүү боюнча көңүл бурушу керек.

ААК «Арпа» чыгымдардын структурасын оптималдаштыруудан жана капиталдык базасын бекемдөөдөн пайда ала алат. ЖАК «Кока-Кола Бишкек Боттлерс» компаниясы рынокту диверсификациялоо жана узак мөөнөттүү өсүү стратегияларына басым жасап, рыноктогу лидерлигин сактап, кеңейтүүнү улантуусу керек.

Жогоруда белгиленген стратегиялык жакындашуу 2024-2034-жылдар аралыгында компаниялардын каржылык көрсөткүчтөрүн жана рыноктук абалын жакшыртууга жардам берет.

Бул диссертация өнөр жай корпорацияларында менчикти эффективдүү башкарууну жакшыртууга олуттуу салым кошот жана заманбап башкаруу стратегиялары аркылуу экономикалык өсүштү стимулдаштыруунун жолдорун ачат. Ал теоретикалык негиз катары да, ишкердик жана саясатчылар үчүн практикалык курал катары да кызмат кылат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Мындан диссертациялык жумуштун негизинде Кыргыз Республикасында корпоративдик менчикти башкаруу механизмдерине арналган, корпорациялык башкарууну жана менчикти башкарууну жакшыртуу үчүн бардык мыйзамдык базаны адаптациялоонун жана жаңы нормативдик инструменттердин түзүлүшүн баса белгилеп, төмөнкү сунуштарды сунуштоого болот:

1. Корпоративдик башкаруунун мыйзамдык базасын жакшыртуу.

Кыргыз Республикасында корпоративдик менчикти башкаруу боюнча учурдагы мыйзамдарды жана нормативдик актыларды кайра карап чыгуу жана алардын негизинде корпоративдик мүлккө башкаруу системасын так жана ачык кылуу сунушталат. Бул жерде акционерлер менен менеджерлердин акцияларды жана активдерди башкарууга болгон жоопкерчилигин так аныктаган атайын эрежелерди киргизүүгө көңүл буруу керек. Мындай мыйзамдык база инвесторлордун ишенимин күчөтүп, корпоративдик башкаруунун эффективдүүлүгүн арттырууга багытталышы керек, анын ичинде акционерлердин жана менеджменттин укуктары жана милдеттерин так аныктоо.

2. Ачыктыкты жана маалыматты ачык көрсөтүү талаптарын күчөтүү.

Корпоративдик менчикти башкарууга көзөмөлдү жана мониторингди жакшыртуу үчүн ачыктыкка болгон талаптарды күчөтүү сунушталат. Бул акционердик структура, каржылык абал жана компаниянын стратегиялык багыты боюнча маалыматты мезгил-мезгили менен ачык жарыялоону камтыйт. Мындан тышкары, компанияларга интеллектуалдык менчик, товардык белгилер жана патенттер сыяктуу нематериалдык активдерди башкаруу боюнча толук отчетторду түзүү милдети коюлушу керек, анткени алар азыркы бизнес-моделдерде маанилүү ролду ойнойт. Мындай толук отчеттуулуктун ишке ашырылышы башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатат жана коомчулуктун жана инвесторлордун ишенимин бекемдейт.

3. Менчикти башкаруу тармагында билим берүү жана кадрларды даярдоо.

Теориялык принциптерди жана укуктук негиздерди практикалык түрдө ишке ашырууну колдоо үчүн корпоративдик башкаруу жана менчикти башкаруу тармагында жетекчилерди жана менеджерлерди окутуу боюнча улуттук программаны ишке киргизүү керек. Ал менчикти башкаруунун юридикалык жана экономикалык аспектилерин камтууга тийиш. Мындай программалар эл аралык уюмдар жана академиялык институттар менен өнөктөштүктү түзүү менен колдоого

алынышы мүмкүн, бул менеджерлерге корпоративдик башкаруунун эффективдүүлүгүн максималдаштыруу үчүн керектүү билимдерди камсыз кылуу максатын көздөйт.

4.Корпоративдик активдерди башкаруу боюнча укуктук жана экономикалык инструменттерди жакшыртуу.

Корпоративдик активдерди башкаруунун натыйжалуулугун арттыруунун кийинки кадамы – корпоративдик мүлк, акция пакеттерин жана иштебеген активдерди башкаруу боюнча жаңы укуктук жана экономикалык инструменттерди түзүү. Ишкана баасын баалоо жана иштөө процессин реализациялоо боюнча учурдагы мыйзамдарды модернизациялоо жана иштебеген активдерди пайдалануу жана сатуу боюнча так эрежелерди иштеп чыгуу сунушталат. Бул ресурстарды пайдаланууну натыйжалуу кылып, бир эле учурда бузукулукту жана спекуляцияларды азайтууга жардам берет.

5.Экономикалык-математикалык моделдерди структурага киргизүү.

Экономикалык-математикалык моделдөөнү ишкердик тармакты жөнгө салууга киргизүү сунушталат. Мындай моделдер башкаруучулук чечимдердин компаниянын өнүгүшүнө жана баа-баалоосуна тийгизген таасирин алдын ала болжолдоо үчүн экономикалык курал катары кызмат кыла алат. Бул моделдерди иштеп чыгуу академиялык институттар жана эл аралык консультанттар менен кызматташтыкта жүргүзүлүп, ишкердик сектордун узак мөөнөттүү туруктуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылууга багытталган стратегиялык элемент катары каралышы керек.

6.Юридикалык аныктыкты жана миноритардык акционерлердин укуктарын коргоону жакшыртуу.

Миноритардык акционерлердин укуктарын коргоону күчөтүү керек. Юридикалык база бардык акционерлердин кызыкчылыктарын, айрыкча миноритардык акционерлердин, тең камсыз кылууну камсыз кылууга тийиш. Бул корпоративдик чечимдерди текшерүү жана көпчүлүк добушка ээ болбогон акционерлердин укуктарын колдоого алып бара турган механизмдерди түзүү аркылуу жетишүүгө болот. Мындан тышкары, кызыкчылыктар кагылышын жана компаниянын жетекчилигинин мыйзамсыз байышын алдын алуу боюнча мыйзамдарды күчөтүү керек.

7.Мүлк комплекси менен натыйжалуу башкаруу.

Активдерди башкаруу стратегиясын иштеп чыгуу (негизги эмес активдерди сатуу, өндүрүштүк кубаттуулуктарды модернизациялоо).

Азыркы эсептөө жана баалоо инструменттерин колдонуу (мисалы, эсептөөнүн санариптештирүү, эл аралык баалоо ыкмаларын колдонуу).

ДИССЕРТАЦИЯ ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Орозалиева, Б.М. Кыргыз Республикасынын ишканаларында антикризистик башкаруунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Джумагулова К.С., Молдобаева М.Р. // Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин вестниги. – 2012. № 4. С.167-172. <https://elibrary.ru/item.asp?id=24037169>

2. Орозалиева, Б.М. Кыргызстандын кен казуу өнөр жайы: учурдагы абалы жана ЕАЭБдеги өнүгүү келечеги [Текст] / Иманкулова С.Э. // Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин вестниги. – 2017. № 3.(49) С.187-192. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32294995>

3. Орозалиева, Б.М. Кыргыз Республикасынын экономикасына (региондор боюнча) чакан жана орто бизнести каржылоо таасири [Текст] / Джангазиева С., Шатенова Г., Джумагулова К // Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин вестниги. – Бишкек, 2013. – № 3. – С.174-178. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23323374>
4. Орозалиева, Б.М. Кыргыз Республикасындагы өнөр жай корпорациялардын каржысын башкаруу (макала) [Текст] / Евразиялык илимий бирикме.- Москва, 2019. №12-3 (58)- С.254-255. <https://elibrary.ru/item.asp?id=41835077>
5. Орозалиева, Б.М. Өнөр жай корпорацияларынын менчик башкаруу өнүгүүсүнүн негизги багыттары. [Текст] / Иманкулова С.Э, Жолдошова З.С // Евразиялык илимий бирикме.- Москва, 2021. – 2-4 (72) -С.272-275. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44886040>
6. Орозалиева, Б.М. Корпорациянын менчик башкаруу максатында өнөр жайдын абалын талдоо [Текст] / Каниметова А.Б, Иманалиева Б.Т. Н.Исанов атындагы КГУСТА вестниги. - Бишкек, 2020.- № 3 (69) . -С. 1694-5298. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45684322>
7. Орозалиева, Б.М. Электрондук бизнести жана электрондук сооданы өнүктүрүү келечеги [Текст] / Абдылдаева А.Э // Кыргызстан эл аралык университетинин вестниги. № 1 (49) -Бишкек 2023. - С. 201-205. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54088157>

Орозалиева Базира Мурсабековнанын 08.00.06 –

экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Өнөр жай корпорацияларынын мүлкүн башкаруу механизмдери» деген темадагы диссертация.

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: менчик түзүмү; корпоративдик башкаруу; мүлктү көзөмөлдөө; башкаруу механизмдери; корпоративдик башкаруунун мониторинги; корпоративдик мүлк. **Изилдөөнүн объектиси** болуп натыйжалуу башкарууну талап кылган ар кандай объекттерди камтыган Кыргыз Республикасынын Өнөр жай ишканаларынын корпоративдик менчиги эсептелет. Бул объекттерди тандоо менчикти башкаруу методологиясын иштеп чыгуу зарылчылыгы менен шартталган.

Изилдөөнүн предмети белгиленген жашыруун ылайык юридикалык менчик башкаруу механизмдери болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты: теориялык негиздөө жана өткөөл экономиканын шартында өнөр жай ишканаларында менчикти башкарууну жакшыртуу ыкмаларын иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору. Диссертациялык иште статистикалык, эконометрикалык, салыштырма, сандык, математикалык-экономикалык моделдөө жана салыштырма анализ сыяктуу жалпы илимий изилдөө методдору колдонулган. Бул ыкмалар маалыматтарды жалпылоого жана уюштурууга, изилдөөнүн айрым элементтерин аныктоого, аларды бири-бирине карама-каршы коюуга жана ушул негизде керектүү тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берди.

Жыйынтыктары: мүлктү башкаруунун комплекстүү методологиясын иштеп чыгуу. Аны жакшыртуу боюнча учурдагы башкаруу практикасын жана сунуштарды алсыз жактарын аныктоо. Талдоо жана менчик түрлөрүн классификация жана натыйжалуу башкаруу критерийлерин аныктоо. Уюмдарга түздөн-түз тиешелүү практикалык сунуштар.

Колдонуу даражасы: бул иштин натыйжалары практикада аларды "АРПА" ААКта корпоративдик менчикти башкаруунун реалдуу шарттарында колдонуу аркылуу апробацияланган. Апробация конкреттүү кырдаалдарда иштелип чыккан башкаруу методологиясын колдонуу жана алынган натыйжаларды талдоо жолу менен жүргүзүлдү.

Алынган маалыматтар жана методологияны практикалык колдонуу тажрыйбасы анын натыйжалуулугун жана чыныгы бизнес көйгөйлөрүнө колдонулушун тастыктайт.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн натыйжалары илимий жана практикалык колдонмолорго тиешелүү. Сунушталган методикалар реалдуу чарба жүргүзүү шарттарында, атап айтканда

"Арпа" ААК тибиндеги компанияларда практикалык колдонууда ийгиликтүү сыноодон өткөрүлдү; Кыргыз Республикасынын экономикасы үчүн адаптациялоо жана региондун башка компанияларына которулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Орозалиевой Базиры Мурсабековны на тему: «Механизмы управления собственностью промышленных корпораций», представленной на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06 - национальная и региональная экономика

Ключевые слова: структура собственности; корпоративное управление; контроль собственности; механизмы контроля; мониторинг корпоративного управления; корпоративная собственность.

Объект исследования: Объектом исследования является корпоративная собственность промышленных предприятий Кыргызской Республики, включающая разнообразные объекты, требующие эффективного управления. Выбор данного объекта обусловлен необходимостью разработки методологии управления, так как существующие методические материалы по этой теме оказываются недостаточно систематизированными и полными.

Предметом исследования: Диссертация посвящена анализу и совершенствованию механизмов управления собственностью на промышленных предприятиях с учётом специфических задач и условий переходной экономики Кыргызской Республики.

Цель диссертационного исследования: теоретическое обоснование и разработка методов совершенствования управления собственностью на промышленных предприятиях в условиях переходной экономики.

Методы исследования: Анализ отечественной и зарубежной литературы, Эмпирические исследования и анализ конкретных случаев, в частности на примере компании ААК «Арпа», применение экономико-математических моделей, классификаций и статистических подходов.

Полученные результаты: Разработка комплексной методологии управления собственностью. Выявление слабых мест в существующей практике управления и предложения по её совершенствованию. Анализ и классификация типов собственности, и определение критериев эффективного управления. Практические рекомендации, непосредственно применимые к организациям.

Степень использования: Результаты данной работы были апробированы на практике через их применение в реальных условиях управления корпоративной собственностью в ААК «АРПА». Апробация производилась путём использования разработанных методологий управления в конкретных ситуациях и анализа полученных результатов. Полученные данные и опыт практического применения методологии подтверждают её эффективность и применимость к реальным бизнес-задачам.

Область применения: Результаты исследования актуальны как для научного, так и для практического применения. Предложенные методики успешно апробированы в реальных условиях хозяйствования, в частности практическое применение в компаниях типа ААК «Арпа»; адаптация для экономики Кыргызской Республики, и могут быть перенесены на другие компании региона.

SUMMARY

of the dissertation of Orozalieva Bazira Mursabekovna on the theme: 'Mechanisms of property control of industrial corporations', submitted for the competition of the academic degree of candidate of economic sciences on speciality 08.00.06 - national and regional economy

Keywords: ownership structure; corporate governance; ownership control; control mechanisms; monitoring of corporate governance; corporate property.

Object of the research: The object of the research is the corporate property of industrial enterprises of the Kyrgyz Republic, including a variety of objects requiring effective management. The choice of this object is conditioned by the need to develop a methodology of management, since the existing methodological materials on this topic appear insufficiently systematised and complete.

Subject of the research: The dissertation is devoted to the analysis and improvement of property management mechanisms at industrial enterprises taking into account the specific tasks and conditions of the transition economy of the Kyrgyz Republic.

Purpose of the dissertation research: theoretical substantiation and development of methods to improve property management at industrial enterprises in the conditions of transition economy.

Research methods: Analysis of domestic and foreign literature, Empirical research and analysis of specific cases, in particular on the example of the company JSC 'Arpa', the use of economic and mathematical models, classifications and statistical approaches.

Results obtained: Development of a comprehensive methodology of property management. Identification of weaknesses in the existing management practice and proposals for its improvement. Analysis and classification of property types, and determination of criteria for effective management. Practical recommendations directly applicable to organisations.

Degree of use: The results of this work were tested in practice through their application in real conditions of corporate property management in JSC 'ARPA'. Approbation was carried out by using the developed methodologies of management in specific situations and analysing the results obtained. The obtained data and the experience of practical application of the methodology confirm its effectiveness and applicability to real business tasks.

Scope of application: The results of the research are relevant for both scientific and practical application. The proposed methodologies have been successfully tested in real business conditions, in particular, practical application in companies such as JSC 'Arpa'; adaptation for the economy of the Kyrgyz Republic, and can be transferred to other companies in the region.

